DESPRE Ă ȘI Â

PROBLEME DE FONETICĂ ȘI FONOLOGIE
CHESTIUNI PRINCIPIARE

Asupra vocalelor *ă* și *â*, deosebit de caracteristice pentru sistemul fonetic al limbii românești, s'au făcut în timpul din urmă un șir de observații excelente, oricât autorii acestora s'ar simți adese în contrazicere unii cu alții.

Imaginea acustică a unui sunet rămâne neschimbată, chiar când i se modifică figura articulatorie, dacă componentele acesteia continuă să se combine anume în așa fel, încât produc aceeași impresie asupra urechii ascultătorului. Putem articula d. ex. un *l* în regiunea dinților de sus, făcând cluziunea labio-dentală la stânga sau la dreapta sau chiar la mijloc, fără ca ascultătorul nostru să-și dea seama de deosebirile acestea articulatorii. Când însă și timbrul sunetului este capabil de tot felul de nuanțări și mai ales când acestea își găsesc aplicarea și în uzul limbii, atunci se poate întâmpla cu atât mai ușor ca să nu cădem de acord asupra valorii lui acustice, articulatorii și chiar semantice.

Mi se pare așa dară că un *ă* sau *â* pot fi tot ce s'a spus despre vocalele acestea în lucrările mai recente citate în studiul de față. Întru cât fac constatări identice sau aproape identice, autorii lucrărilor acestora au meritul de a ne emancipa definitiv de erezia că *ă* și *â* n'ar fi, din punct de vedere fonetic, decât un *o* și *u* delabializat sau un *e* și *i* velarizat.

Cum nici configurația labială nu este un element esențial pentru formarea timbrului caracteristic lui *ă* și *â* și cum cu asemenea valoare

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

nu intervine aici nici vreo articulație velară, trebuia să se descopere organul care are rolul principal în diferențierea vocalelor acestora față de *i*, *e*, *a*, *o*, *u*.

Și în cazul acesta autorii noștri sunt de acord, atribuind limbii întâietatea, pe urma intervenției ei hotărîtoare și la pronunțarea unui *ă* sau *â*.

S. Pușcariu, deosebind la vocalele acestea nuanțe pe care le reprezintă grafic prin semnele *ă*, *â*, *ĕ*, *î*, face următoarea constatare foarte judicioasă, prinzând în sfârșit într'o formulă științifică ce este mai esențial din realitatea fonetică a sunetelor acestora: « Ceea ce produce acest registru special, este, după părerea mea, faptul că limba nu acționează în dreptul cerului gurii unde obișnuim să articulăm vocalele *a*, *e* și *i*, ci în alt loc, care, pentru *ă* și *â*, este mai nainte decât pentru *a*, iar pentru *ĕ* și *î* mai înapoi decât pentru *e* și *i*. Această deplasare a vocalei *a* și a prepalatalelor *e* și *i* în regiunea palatală, dă limbii și canalului oral o formă nouă, care produce registrul special de care am vorbit ». (DR. VII, pp. 9—10).

Făcând apoi comparația între deosebirea articulațiilor lingvale dintre *e* și *ă* sau *i* și *â* pe de o parte și cea dintre *s* și *ș* sau *z* și *j* pe de altă parte, S. Pușcariu crede că *ă* și *â* s'ar putea numi mai potrivit « vocale eterorganice » (ib. pp. 10—12). În ce privește poziția limbii în raport cu cerul gurii, locul articulării lor este, după tabloul pe care ni-l dă tot acolo și potrivit și cu experiențele făcute de I. Popovici, între *i* și *e* pe de o parte și *a* pe de altă parte. *Â* și *ă* au deci o poziție intermediară între vocalele anterioare *i*, *e* și un *a* medial. Alf Lombard găsește că *â* se articulează cu partea de mijloc a limbii nu departe de *u*, vârful și rădăcina limbii comportându-se cam la fel ca la *i*, și că *ă* și-ar avea locul între *â* și *a*. El numește sunetele acestea « voyelles moyennes » (« La prononciation du roumain », Uppsala 1935, Extrait de Uppsala Universitets Årsskrift, 1936, pp. 122—126), iar termenul acesta de « vocale mediale » mi se pare mai nimerit decât acela de vocale eterorganice. Adevărat că el nu mai face din *ă* și *â* un grup deosebit, întru cât îl cuprinde și pe *a* medial (v. și tabloul dat de Alf Lombard, *ib.*, p. 132), dar delimitări absolute ale bazelor articulatorii nu prea sunt cu putință, mai ales în domeniul vocalelor.

Al. Rosetti (« Contributions à l'analyse physiologique et à l'histoire des voyelles roumaines *ă* et *î* » în « Bulletin linguistique », III. Buc.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

1935, pp. 85—112), pornind dela studiile de fonetică experimentală ale lui I. Popovici, care ar lămuri în deajuns natura lui *ă* și *â*, face cercetări foarte interesante asupra unor roentgenograme, în care a izbutit să prindă în bună parte configurația articulatorie a vocalelor acestora, așa cum au fost rostite de subiectele de care s'a folosit. Concluzia la care ajunge este că *ă* poate fi considerat ca o « vocală posterioară medială deschisă », iar *â* ca o « vocală posterioară închisă ».

Evident că Al. Rosetti ne pune astfel în fața altui *ă* și *â* decât ale lui S. Pușcariu și Alf Lombard sau chiar I. Popovici. Din toate părerile acestea se desprinde doar constatarea că *ă* și *â* au sub raportul articulației lingvale regulatoare a rezonanței bucale necesare pentru formarea timbrului lor o poziție intermediară între *i* și *e* pe de o parte și *o* și *u* pe de altă parte. Renunțând la precizii matematice, pentrucă nu le-am putea face decât pentru un anumit *ă* sau *â*, iar nu cu valoare absolută pentru orice *ă* și *â*, mi se pare că de fapt nu le putem caracteriza deocamdată mai bine decât numindu-le « mediale ».

De sigur, măsurătorile foneticei experimentale întrec ca exactitate orice indicații de alt fel asupra sunetelor. Când articulăm însă sunetele desprinzându-le de funcțiunea lor de elemente constitutive ale unui cuvânt, atunci nu mai putem avea siguranța dacă d. ex. un asemenea *â* izolat este același ca în *grâu*, *târg*, *tânăr*, *câmp* etc., rostite în cursul vorbirii cu preocuparea de a exprima o idee și fără de nicio atenție voită sau cerută nouă în ce privește rezonanța lui articulatorie. Subiectul supus experienței fonetice ne oferă cel mult un *ă* sau *â* tip sau standardizat, fără ca aparatul înregistrator sau fotografic să ne lămurească asupra tuturor variațiunilor caracteristice lor înlăuntrul sistemului fonetic al vorbirii noastre.

Lingviștii nu i-au descoperit în cursul cercetărilor lor nici uneia dintre celelalte vocale atâtea nuanțe ca lui *ă* și *â*, iar faptul acesta de sigur că nu se datorește numai dificultății de a le găsi o definiție fonetică. Sunetele *ă* și *â*, chiar dacă vor fi existat aci mai de mult în vreunul din graiurile băștinașe, au în uzul limbii noastre neolatine o vârstă relativ mult mai mică decât celelalte vocale și au putut să se desvolte din fiecare dintre acestea. Se pare că și împrejurarea aceasta a contribuit ca ele să apară mult mai puțin unificate sau reduse din variațiunile lor la un tip standard reprezentativ decât *i*, *e*, *a*, *o*, *u*. Nu

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

punem la îndoială rezultatele obținute prin cercetările de fonetică experimentală, dar cred că trebue să ne impunem oarecari rezerve în cazuri ca cela al lui *ă* și *â*, de a da concluziunilor ce se pot face în baza lor o valoare absolută și generală. Numind vocalele acestea mediale, nu le fixăm baza de articulare, ci îi determinăm doară limitele mobilității ei.

Și Al. Rosetti dă expresie unor considerațiuni de felul acesta, reamintindu-ne fapte de toată importanța și declarând că « ces constatations sont bien faites pour nous mettre en garde de donner une valeur absolue à nos mensurations ».

Se știe, și lucrul acesta îl subliniază și Alf Lombard, că elementul principal în articularea tuturor vocalelor este poziția limbii față de cerul gurii. Alf Lombard atribue doar un rol deopotrivă de important și vibrațiunii coardelor vocale (*op. cit.*, p. 126), ceea ce nu trebuia să facă într'o lucrare în care se ocupă și de « *i* dévocalisé asyllabique », de *i* afonic din forme ca *dormi*, *vezi*, *București* etc. (*ib.*, pp. 116—118).

Există deci și vocale la care coardele vocale nu vibrează, dar nici una dintre ele nu poate fi articulată fără de intervenția limbii. Alf Lombard vorbește însă despre acest *i* devocalizat în capitolul despre semivocale, nu în cela închinat vocalelor.

Al. Rosetti adaugă în continuarea expunerii sale că distanța între buze, unghiul maxilar și configurația labială pot varia destul de mult, fără ca astfel să se altereze timbrul unei vocale, că putem articula un *o* și *u* fără de a rotunzi buzele, și la fel un *i* și *u* cu o deschizătură anormală a maxilarelor. În asemenea cazuri anormale se obține totuși timbrul vocalic voit, pentrucă celelalte organe ale cavității bucale mențin, prin mișcările lor, intactă capacitatea camerii de resonanță proprii emisiunii fiecărui timbru vocalic. Aceasta se întâmplă prin compensație, grație mobilității extreme a mușchiului lingval și posibilității lui de a lua orice poziție în așa fel, încât capacitatea rezonanței bucale să fie restabilită în mod automat și readusă la normal.

Rezumând cele spuse de Al. Rosetti, am subliniat aci punctele de atingere între ideile lui și ceea ce afirmă S. Pușcariu despre *ă* și *â*: « Această deplasare a vocalei *a* și a prepalatalelor *e* și *i* în regiunea palatală, dă limbii și canalului oral o formă nouă, care produce registrul special de care am vorbit » (v. mai sus).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

Mai este aci un cuvânt căruia se cuvine să-i dăm toată atențiunea, cel de « compensație ». Dacă admitem posibilitatea unor astfel de compensații, și trebue s'o facem, și încă într'o măsură largă, atunci ajungem la încheierea că în anumite împrejurări celelalte organe articulatoare pot avea și ele un rol cel puțin tot atât de determinant ca limba pentru formarea timbrului vocalic. Recunosc că în marginile acestor posibilități de compensație, între contribuțiile variabile ale diferitelor organe articulatoare, limba are primatul, pentrucă elasticitatea și mobilitatea ei sunt mai mari, ca și capacitatea ei de a-și modifica configurația proprie și pe aceea a cavității bucale. Faptul posibilității acestui fel de compensații este foarte important din punct de vedere principiar.

Aceeași vocală — și spunem « aceeași vocală » fără de a pune în socoteală și subtilele deosebiri de timbru, de care de obiceiu nu ne dăm seama sau pe care urechea noastră nici nu le înregistrează — poate să aibă deci diferite configurații articulatorii. Important este că în configurațiile acestea se asociază de obiceiu anumite componente. Putem articula de-a-rândul toate cele 7 vocale ale noastre cu dinții încleștați și lăsând buzele nemișcate, dar totuși îl rostim de regulă pe *i*, *e*, *ă*, *â* cu deschizătură orizontală a buzelor, pe *o* și *u* cu deschizătură verticală a buzelor, toate vocalele acestea cu un unghiu maxilar mai mic decât *a*, lăsându-l pe *i* mai închis decât pe *e*, iar pe *u* mai închis decât pe *o*. Dacă asocierile de care vorbim sunt cuprinse, ca să zicem așa, în automatismul limbii, există altele cărora același mecanism li se împotrivește. De aici d. ex. dificultatea Românului de a articula un *ü*, asociind articularea palatală a limbii cu articularea verticală a buzelor. Când pe de altă parte *ă* din *părumb* < *palumbus* se labializează sub influența lui *p*, rotunjirea buzelor are drept urmare și modificarea altor componente în figura lui articulatorie, potrivit cu felul în care se combină de obiceiu în figura articulatorie mai apropiată cu configurație verticală a buzelor: *ă* devine *o* (*părumb* > *porumb*). Și totuși, putem articula un *ă* și cu buzele rotunjite, dar acest fel de *ă* este în afară de sistemul nostru de articulare. Faptele arată că în fiecare limbă există o anumită interdependență între componentele figurilor articulatorii și că aceste componente nu se pot combina oricum, nici atunci când simultaneitatea lor nu este în afară de orice posibilitate, ca în cazul lui *ü*, pomenit mai sus.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

Deși componentele omorganice ale diferitelor figuri articulatorii vocalice pot fi identice (unghiul maxilar, configurația buzelor etc.), ele se deosebesc totuși de obiceiu. Există între ele, deci între un *i* și *e*, un *ă* și *o* etc., anumite intervale, anumite raporturi articulatorii, determinate de principiul pe care l-am putea numi al relativității vocalice, așa cum s'a desvoltat ca factor regulator și hotărîtor în sistemul nostru de articulare. De aici derivă felul particular în care se deosebesc în fiecare limbă vocalele unele de altele, ca timbru și ca articulație.

Dacă admitem acest principiu al relativității, pe urma căruia vocalele se găsesc unele cu altele în anumite raporturi sub aspectul lor acustic și articulatoriu, și având în vedere că sunetele prezintă în uzul limbii, ca elemente integrante ale cuvintelor, tot felul de variațiuni, ajungem să întrevedem anumite raporturi de sonoritate, timbru și articulație între vocalele din silabele consecutive ale aceluiași cuvânt. Chiar numai existența silabelor accentuate în opoziție cu cele neaccentuate confirmă faptul acesta. Dar deocamdată atrag doar atenția și asupra acestui principiu, pe care îl numesc al corelațiunii silabice.

Între atâtea lucruri de felul acesta, să ne mai reamintim și de faptul că sunetele se acomodează într'o măsură oarecare celorlalte sunete cu care sunt în nemijlocit contact. Vocala *â* din *tânăr* d. ex. are sub influența lui *t* precedent o articulație în care limba este mai apropiată de dinți decât la *â* din *câmp* [1]). Principiul care intervine aci, poate fi numit al interdependenței articulatorii a sunetelor.

---

[1]) De altfel, cercetările mai nouă au dovedit că între sunetele în nemijlocit contact există peste tot o așa zisă « coarticulațiune ». Pe când articulăm un sunet, organele noastre încep să ia poziții reclamate de articularea sunetului următor din același cuvânt. Figura articulatorie a unui sunet cuprinde astfel și elemente necesare doar figurii articulatorii a sunetului care urmează. Teoria sunetelor de tranziție (« Gleitlaute ») s'a dovedit în felul acesta o iluzie greșită. Sunetele nu se articulează unul după altul, reclamând mișcări de trecere între ele, ci între mișcările articulatorii corespunzătoare fiecăruia în parte există o simultaneitate oarecare parțială, pe urma căreia un sunet din corpul unui cuvânt apare în nemijlocită succesiune după sunetul precedent, în cursul pronunțării căruia i-a fost pregătită realizarea. Lucrurile acestea au fost strălucit demonstrate, cu ajutorul unui film roentgenogram sonor de P. Menzerath în fața Congresului internațional dela Copenhaga din 1936. (Cfr. și rezumatul din « IV-e Congrès international de linguistes. Copenhague 1936 ». Résumés des communications, pp. 68—69). Adaug aci, întregind ce am spus altădată (DR. II, pp. 24—26), că înlăuntrul

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

Am pus așadară, în sensul explicărilor date, în evidență următoarele principii:

a) principiul compensației;

b) principiul interdependenței componentelor articulatorii;

c) principiul relativității vocalice;

d) principiul corelațiunii silabice;

e) principiul interdependenței articulatorii a sunetelor.

De sigur că aceleași principii pot fi observate și în domeniul consonantismului. Nu voiesc însă să depășesc limitele inițiale pe care mi le-am pus pentru acest studiu, în vederea unor lămuriri privitoare mai ales la *ă* și *â*.

Subiectul vorbitor nu are cunoștință de existența acestor principii, ca factori care trebue respectați, dar ele există în automatismul limbii și a vorbirii și își au efectele lor. De ele trebue să ținem seama, când descriem sunetele și în vederea valorii pe care o putem atribui constatărilor făcute cu aparatele de fonetică experimentală. În lumina lor, anumite contraziceri sunt aparente numai, ca d. p. în cazul când vocalele nu se înșirue chiar în aceeași ordine sub raportul mărimii unghiului lor maxilar la I. Popovici: *î ; i ; u ; e ; o ; ă ; a* și la Al. Rosetti: *u ; î, ă ; i ; e* (*op. cit.*, pp. 86 și 90).

---

frazei cuvintele nu apar delimitate numai printr'o sporită depresiune a sonorității, ci și prin lipsa acelei « coarticulațiuni » între sunetul lor final și sunetul următor. Sunetele unui cuvânt se leagă unul de altul ca verigile unui lanț; veriga cea dintâi nu intră într'una precedentă, iar de cea dela sfârșit nu e legată una următoare. Consonantele finale de altădată n'ar prea fi putut amuți, dacă într'însele s'ar fi cuprins un început de articulare a cuvântului următor. Situația de sigur că nu este în toate limbile aceeași. Înțelegem însă acum și mai bine cum se pot produce despărțiri « greșite » în cazurile în care un cuvânt neaccentuat formează o unitate fonetică cu altul, cum un sunet poate trece dela un element component al unei asemenea unități la celălalt, dacă se găsește la limita dintre ele. În *un inel* d. ex., articularea cuvântului *inel* începe încă în timpul rostirii lui *n* din *un*. Acest *n* nu-i aparține deci numai lui *un*, ci și lui *inel*. Fenomenele de fonetică și fonologie sintactică, pe urma cărora apar forme ca megl. *ninel*, arom. *numir*, dacorom. *dânsul* (< *illoc ad ipsum illum*) etc., în loc de *inel*, *umir*, *însul* etc., sunt prin urmare cu atât mai explicabile. De cele mai multe ori, realitățile acustice și cele articulatorii, corespunzătoare lor, nu sunt de un sincronism desăvârșit. Faptul acesta înlesnește, când intervin și alte împrejurări, alunecarea sunetelor peste hotarele dintre elementele componente ale unei unități fonetice.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

A defini d. ex. pe *ă* şi *â* sub înfăţişările lor de astăzi, înseamnă a prinde într'o formulă ştiinţifică aspectele pe care le-au primit în uzul limbii pe urma evoluţiei ei de veacuri. Fonologia luând ca bune, în măsura în care par neîndoelnice, rezultatele foneticei, îi rămâne tributară. Dar şi încheierile fonetiştilor trebue să-şi găsească justificarea în cercetările de fonologie, cel puţin pe cât admit progresele acestei discipline ştiinţifice. Realitatea fonetică nu poate fi înţeleasă, şi nici măcar descrisă, decât ca rezultatul unei îndelungate desvoltări istorice. De altfel am risca să ne pierdem prea adese în abstracţiuni, cu substrat oricât de real, care n'ar putea fi generalizate nici sub raportul extensiunii geografice şi istorice a limbii, nici sub raportul extensiunii ei ca tezaur de cuvinte sau al variabilităţii ei dela individ la individ şi chiar în uzul aceluiaşi subiect vorbitor [1]).

Poate un *a* accentuat în poziţie nazală să se prefacă în *i* devenind mai întâi *e (anima > enimă > inimă)* sau nu poate să se transforme decât în *ă* şi apoi în *â (canto > *cănţu > cânt)*, *ă* resp. *â* schimbându-se pe urmă în anumite condiţiuni în *e* resp. *i (anima > inimă, *glanda > ghindă)* ? Dacă există un principiu al relativităţii vocalice, problema este de toată importanţa din punct de vedere fonetic. În istoria evoluţiei lui *a* accentuat în poziţie nazală se cuprinde şi realitatea fonetică a raporturilor dintre *a*, *ă*, *â*, *e* şi *i*. Analizând vocalele acestea, trebue să ţinem seamă şi de afinitatea mai mare sau mai mică dintre ele, afinităţi care se reoglindesc şi în posibilităţile sau imposibilităţile lor de transformare. Se poate ca raporturile de care vorbim să nu fie astăzi aceleaşi ca altădată, dar în sfârşit, fonetica, în înţelesul larg al cuvântului, nu se opreşte numai la descrierea a ceea ce aude urechea şi înregistrează aparatele noastre numai într'un moment dat, fie chiar momentul nostru. Când întreg aparatul sensibilităţii noastre şi înregistrările aparatelor de fonetică experimentală ne conduc la anumite încheieri, se impune controlul, prin înmulţirea experienţelor noastre, dacă alte fapte decât cele care au intrat în cercul raţionamentelor noastre, dar fapte indicate şi de evoluţia istorică a limbii, n'au scăpat cumva observării noastre.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1]) Despre utilitatea şi trebuinţa consideraţiilor istorice şi pentru studiul static şi sincronic al limbii, v. S. Puşcariu, « Études de linguistique roumaine », p. 130, în deosebi nota 2, şi p. 132.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

S'a vorbit adese despre « vocalele de bază » ale lui *ă* și *â*, nu din punct de vedere istoric — deși cunoștința realităților etimologice și-a avut negreșit aci și ea influența ei nemărturisită —, ci sub aspectul timbrului și al articulării lor. Astfel pentru unii (G. Weigand în deosebi) *ă* și *â* au fost un *i*, *e*, *a*, *o* sau *u* rostite cu acel registru special, caracteristic celor două vocale din chestiune. S. Pușcariu ajunge la concluziunea « că la baza acestor sunete sunt numai vocale nerotunjite », adică numai *a*, *e* sau *i* (DR. VII, p. 9).

Cred că este greșit ca să-i căutăm unui sunet un alt sunet « de bază », atunci când ne punem numai problema descrierii sau definirii lui fonetice, proces în care nu pot intra considerații de ordin istoric, oricât de utile ar fi pentru soluționarea chestiunii. Definiția unui sunet trebue dată în baza particularităților lui, iar nu a raporturilor lui față de alte sunete, raporturi a căror descriere este de toată importanța, dar care formează un alt aspect al sistemului fonetic al unei limbi. De ce n'ar avea o « vocală de bază » și *a* sau *e* sau oricare dintre celelalte sunete vocalice? Cu o individualitate deosebită ca și a lor, apar alături de ele și *ă* și *â*. Reală ni se pare numai acea relativitate care distanțează toate vocalele deopotrivă unele față de altele, iar înlăuntrul ei există apropieri și deosebiri și mai mari și mai mici. Realitatea fonetică apare însă mai limpede, când asupra ei se revarsă și lumina faptelor istorice.

O s'a transformat într'un număr oarecare de elemente de origine latină în *ă*: *fontana* > *fântână*, istrorom. *fântărę*, arom. *fântână*, megl. *fântănă*; *post* > *păi* (cfr. arom. *păimâne*); *de post* > *după*, istrorom. *dupa* și *dupę*, arom., megl. *după*; *foras* > *fără*, istrorom. *făr'*, arom., megl. *fără*; *totus* > *tăt*, megl. *tuăt* (v. Th. Capidan, « Meglenoromânii » I, p. 155); *nos* > dacorom. arom., megl. (cfr. ib., p. 151, II, p. 113: 68-25) *nă*; *vos* > dacorom., arom., megl. *vă*; **tous* > *tău*, arom. *atău*, megl. *tọu*; *sous* > *său*; *quod* > dacorom., arom. (v. Th. Capidan, Aromânii, p. 277) *că*; *contra* > *cătră*, istrorom. *cătră*, arom., megl. *cătră*, *longum ad* > *lângă*, megl. *lăngă* (v. Th. Capidan, « Meglenoromânii » I, p. 181). La exemplele acestea se adaug un șir de altele, mai vechi și mai nouă. În cel dintâiu act domnesc redactat în limba românească, ieșit din cancelaria lui Mihai Viteazul, Alba Iulia 1600, publicat de N. Iorga în AAR., s. II (secția literară), vol. XXVIII, Buc. 1906, pp. 113—115, întâlnim forma

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

făst în loc de *fost* în *l-au făst pus*. Dăm apoi de forme ca arom. *nurări*, *surări* (Th. Capidan, «Aromânii», p. 270), istrorom. *sorăr* (S. Puşcariu, «Istroromânii», II, p. 94 şi 336) pentru *nurori* şi *surori*, de arom. *mărmintu*, *Rămăn* (Th. Capidan, *op. cit.*, 277—278) în loc de *mormintu*, *Român*, ş. a. Dacă însă formele de origină latină cu *ă* < *o*, oricât de numeroase, sunt totuşi excepţionale faţă de mulţimea cazurilor în care *o* latin dă alt rezultat, *ă* < *o* apare regulat ca vocală finală în elementele mai vechi de origine slavă, fenomenul fiind comun tuturor dialectelor noastre: lui *sŭto* îi coprespunde dacorom., arom., megl. *sută*; *sito* > dacorom., arom., megl. *sită*; *čudo* > dacorom., arom., megl. *ciudă*, istrorom. *tšudę*; *blato* > dacorom., arom., megl. *baltă*, istrorom. *bâtę* (v. DA.); *greblo* > dacorom., megl. *greblă*; *dělo* > *dealŭ*; *copito* > *copită*, arom. *cupită*; suf. — *ilo* > *ilă*, etc. Putem cita însă şi un şir de alte forme în care unui *o* slav îi corespunde un *ă* românesc chiar în lăuntrul cuvintelor: megl. *mozăc* (şi *mozuc*) < mbg. *mozok* < *mozъk*; megl. *scărnes* < mbg. *skorivam* aor. *skornah* (cu corespondentul său dacorom. *scornesc*), dacorom., arom. *răgoz* (azi dacorom. *rogoz* arom. *arugoz*) < pslav. *rogozŭ*; arom. megl. *căcot* (şi *cucot*) < *kokotŭ*, etc. (v. Th. Capidan în DR. I, p. 197, Elementul slav în dialectul aromân, p. 11, Meglenoromânii I, p. 118—119, Aromânii, p. 277—278, pentru dacorom. *răgoz* TDRG.). Din monografiile citate mai sus putem culege şi forme dialectale mai nouă, de altă origine străină, cu *ă* din *o*, ca istrorom. *bărsę* < it. *borsa* sau arom. *h'umănic* < grec. *χειμωνικόν*.

Nu pot vedea în prefacerea aceasta cu începuturi străvechi şi atât de răspândită a lui *o* în *ă*, în cuvinte de origine diferită şi în cele mai variate poziţii, decât efectul unei tendinţe de delabializare a lui *o*. De sigur, cauzele tendinţei acesteia nu se pot descoperi încă. Negreşit însă că cel puţin din cel dintâiu contact cu Slavii am cunoscut un *o* care s'a deosebit mult de cel obişnuit în uzul nostru. Tendinţa delabializării lui *o* şi *u* este una din particularităţile caracteristice ale slavei comune, pe urma căreia *ō* şi *ă* au ajuns să aibă deopotrivă valoarea lui *a*, iar *ŏ* şi *a* scurt valoarea unei vocale care nu era «nici *o*, nici *a*» (cfr. Meillet-Vaillant «Le slave commun», pp. 12, 50—55). Înclinarea aceasta în spre delabializarea vocalelor velare, şi în deosebi a lui *o* neaccentuat, pare a se fi menţinut sau cel puţin a fi reapărut mereu în cursul veacurilor. În anumite dialecte

5 *Dacoromania IX.*

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

bulgare din munții Rodope *o* neaccentuat apare foarte adese ca *a*, reamintindu-ne fenomenul similar din limba rusă (v. St. Mladenov, « Geschichte der bulgarischen Sprache », p. 88). Elementele slave deci, pe care le-am împrumutat, se pare că au avut adese un *o* în evoluție spre *a*, de sigur un *o* de alt timbru decât al nostru, anume mai deschis și mai puțin labial. Un asemenea *o* neobișnuit, având și o articulație lingvală mai apropiată de *a*, trebuia să se modifice potrivit cu sistemul nostru vocalic. L-am putut înlocui prin *o* al nostru sau prin *ă*, când pe urma timbrului pe care îl va fi primit, prin delabializare și prin poziția schimbată a limbii, ne apărea mai apropiat de acesta [1]).

Pe urma delabializării sale un *o* n'a putut să alunece în românește decât în categoria *ă*. Principiul interdependenței componentelor articulatorii și al relativității vocalice au concurat aici. Concluzia? Vocala *ă* nu poate fi declarată un sunet care ar avea mai mari afinități cu *e* și *a* decât cu *o*. Transformările vocalelor, ca și a consonantelor de altfel, nu sunt numai transformări de timbru, ci în același timp și transformări de figuri articulatorii. Trecerea dela o figură articulatorie la alta nu este cu putință însă decât dacă între ele există anumite apropieri. De aceea împrejurări identice produc de obiceiu prefaceri identice, pentrucă evoluția unui sunet pornită într'o anumită direcție trebue să conducă sub imperiul acelor principii la aceeași figură articulatorie. Astfel poziția nazală, închizând vocalele *e* și *o*, le preface regulat în *i* și *u*, singurele sunete vocalice cu configurație articulatorie mai închisă și mai apropiată de ele. Iar întru cât privește raporturile dintre *ă* și *o*, uzul dialectal șovăie și astăzi încă între figura articulatorie a lui *ă* și *o* în forme ca *fămeie* și *fomeie*, etc.

---

[1]) Unele deosebiri în tratamentul lui *o* slav se vor fi explicând prin împrejurarea că formele respective nu vor fi intrat chiar în aceeași epocă și pe aceeași cale în uzul nostru. (Altă explicație îi dă acum în urmă Al. Rosetti lui slav. *o* > rom. *ă* în Bulletin Linguistique, IV, pp. 53—63. Relevând faptul că *o* slav apare și în limba albaneză ca *ă* (*ë*), iar în grecește ca *a*, crede că tratamentul special al acestui *o* în limbile acestea se datorește împrejurării că a fost foarte deschis. Dacă însă numai acesta ar fi fost factorul generator al modificării lui *o*, mi se pare că ar fi devenit la noi și Albanezi doar *o* închis, întocmai precum *ę* devine *ę* d ex. în *peaşte* > *pęşte* > *peşte*).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

Nu numai *o* poate să se prefacă în *ă*, ci, după cum vedem *(fămeie < familia)*, și *ă* în *o*. Găsim exemple numeroase pentru *ă > o* citate de S. Pușcariu în DR II, pp. 50—51, nota. Sașii din Ardeal înlocuesc pe *ă* și *â* prin *o* și *u* după labiale, iar după alte consonante prin *e* și *i* (cf. S. Pușcariu, DR VII, p. 6 nota 1). Prin urmare, când acea coarticulațiune antecipată, de care am vorbit într'o notă precedentă, urmează să se facă pentru *ă* sau *â* sub regimul unei articulații labiale, vocalele acestea, neobișnuite pentru Sași, devin *o* și *u*, de altfel *e* și *i*. Este și aceasta o confirmare a părerii noastre că *ă* și *â* nu au afinități mai mari cu *e* și *i* decât cu *o* și *u*. Înțelegem pe de altă parte și din acest fel al Sașilor de a-l reda pe *ă* și *â*, că delabializarea și labializarea pot fi de fapt, pe urma interdependenței componentelor articulatorii, factori hotărîtori pentru prefacerea figurii articulatorii a lui *o* în ceea a lui *ă* și invers, deși configurația orizontală a buzelor nu este un element indispensabil pentru formarea timbrului lui *ă*.

Ceea ce am spus despre *ă*, se potrivește cu modificările cuvenite — nu mai este nevoie de o argumentare specială — și pentru *â*. Sunetele *ă* și *â* rămân astfel « vocale mediale », având o poziție intermediară între *i*, *e* și *o*, *u*.

Nu este în gândul meu ca să cuprind în studiul acesta istoria întreagă a lui *ă* și *â*. Despre soarta lui *a* în poziție nazală am vorbit în DR. IV, pp. 44—61, având în vedere în deosebi și transformările prin care figura articulatorie a lui *a* a trebuit să treacă în cazul acesta. Aspectele istoriei lui *ă* și *â* sunt atât de variate, rezultatele unor evoluții deosebite sunt adese atât de asemănătoare, încât fără de o migăloasă analiză a tuturor amănuntelor se pot susține ușor cele mai divergente păreri asupra lor. Fișa alunecă lesne dintr'o parte în alta, purtată de mulțimea de asemănări și deosebiri pe care ni le oferă materialul adunat. Cui nu i se va fi întâmplat asemenea lucru? A. Rosetti de ex. prezintă prefacerea lui *e* în *ă* din *peccatum > păcat*, deși precedat de *p*, mai întâiu (*op. cit.*, p. 99), ca o evoluție spontană, punând acest *ă* alături de *ă* din *tânăr < teneru*, etc., iar apoi (*ib.*, p. 102) ca evoluțiune condiționată, datorită labialei precedente, care are peste tot influența aceasta, nemaicitându-l pe *păcat*, dar exemple ca *betranus > bătrân*, etc. Studiul lui Al. Rosetti cuprinde două capitole. Cel dintâiu este dedicat analizei fiziologice a lui *ă* și *â*, cel de al doilea rezumă pe scurt istoria lui *ă* și *â*, autorul admițând că faptele sunt

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

în deajuns de cunoscute, dar propunându-și să cerceteze cauzele mai puțin lămurite ale desvoltării lui *ă* și *â* cu timbrul lor specific. Astfel se împreună fonetica experimentală cu fonologia, pentrucă gândul nostru că cea din urmă nu poate fi numai tributară celei dintâi, ci trebue să-i fie și călăuză adese, nu este nou. El nu putea să lipsească nici din raționamentele unui cercetător ca Al. Rosetti, atât de familiarizat cu problemele lingvistice, preocupat de angrenajul lor și autor al unor lucrări, observări și concluziuni prețioase pentru deslegarea lor.

În cele următoare nu voiesc să dau decât vreo două contribuții, sau numai sugestii, de aplicare a unor principii ca cele de care ne-am ocupat, la fiziologia și istoria lui *ă* și *â*.

Nu suntem de acord încă asupra explicării lui *ă* în plurale ca *părți*, *răni*, etc. Expunerile lui Al. Rosetti în legătură cu problema aceasta (*ib.*, p. 100—102) cuprind indicații bibliografice suficiente, pentru a-l pune în contact pe oricine cu ce s'a spus mai important despre dânsa. Nu voiu face nicio polemică aici, câtă vreme împotriva tuturor părerilor au fost aduse obiecțiuni de toată greutatea, și nu voiu intra în toate amănuntele chestiunii. Rămân pe linia raționamentelor principiare, care mai au nevoie de o amplă verificare în baza examinării tuturor cazurilor și faptelor din cuprinsul problemelor atinse de mine.

Acest *ă* al pluralului apare în locul lui *a* numai înaintea terminațiunii *-i*. Totuși prefacerea lui *a* în *ă* nu poate să fie provocată de influența lui *-i*. O dovedesc plurale ca *bărbați*, *frați*, etc. Să nu uităm apoi că prezența în silaba următoare a unui *i*, ca și a lui *e* de altfel, este în alte cazuri chiar un obstacol pentru apariția unui *ă*: *fetus* > *făt*, *feti* > *feți*; *feta* > **făată* > *fată*, *fetae* > *feate* > *fete*. Să ne mai reamintim și faptul că transformarea spontană a lui *a* accentuat în *ă* este cu desăvârșire în afară de tendințele de evoluție ale limbii românești.

Atunci să recapitulăm faptele pozitive. Îl au pe *ă* la plural în locul lui *a* aproape numai cuvintele feminine și numai înaintea terminațiunii *-i*, păstrându-l pe *a* intact atunci când terminațiunea lor mai veche *-e* n'a fost înlocuită încă prin *-i*, deci în forme ca *isprave*, *ograde*, *plate*, *prade*, *rane*, *talpe*, *vame*, foarte numeroase în textele noastre vechi, dintre care unele ne oferă însă și exemple, mult mai rare, ca

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

cetățile, *căile*, *comăndările*, *dreptățile*, *văile*, pe lângă mult mai obișnuitele *afumari*, *caile*, *carți*, *cetați*, *cumândari*, *dereptați*, *nari*, *vaile*, etc. (v. O. Densușianu, « Histoire de la langue roumaine », II, pp. 151 și 156—158). Dacă admitem că *-i* apare în locul lui *-e* la cuvintele feminine, ca și de altfel în flexiune, mai ales pe urma tendinței lui *e* neaccentuat de a deveni *-i*, așa cum am susținut în DR. II, pp. 201—204, nu numai pe calea anlogiei (adaug la atâtea alte păreri pe care le-am citat în acel studiu și le-aș mai putea cita, pe ceea a lui I. Bacinschi, care nu bagă în seamă afirmațiile mele, din articolul « Zur Pluralbildung im Italienischen und Rumänischen » publicat în « Archiv f. d. Stud. d. neueren Sprachen. u. Lit. », 80. Jahrg. 1926, pp. 258—264) sau ca un continuator al unui arhaism, al vechii terminațiuni *-is* a acuzativului plural latin (S. Pușcariu, « Une survivance du latin archaïque dans les langues roumaine et italiene » în Mélanges Thomas, Paris 1927, pp. 359—365, cfr. *idem*, Convorbiri Literare, XXXIX, 1905, pp. 62—63), atunci cred că se lămuresc și condițiunile în care *a* al tulpinei a devenit *ă* la pluralele feminine. Forme ca *vrăjbe* (v. « Cronica lui I. Neculce » ed. II, îngrijită de mine, Craiova 1936, p. 171) sau ca *zăbăvei*, *păcei* (*ib.*, p. 181) etc., cu *ă* înainte de *e*, se explică prin analogie cu formele cu *ă* înaintea terminațiunii *-i* și apar abia într'o epocă în care cele din urmă au devenit foarte obișnuite. Le mai cunosc pe alocuri și vremurile noastre: 7 *lucrători veniră cu săcuri, s ă p e și săpoane* (Iosif Olariu — Dim. Cioloca, « Povești din Bănat », Caransebeș 1924, p. 46).

Mai întâi sunt dator cu o lămurire. Negreșit că obiecțiunea făcută mie că un *i* rezultat dintr'un *e* neaccentuat nu poate altera la niciun caz o dentală precedentă ca în *montes* > *munți* (v. A. Zauner în Literaturbl. f. germ. u. rom. Philologie, XLV, pp. 336—337 și S. Pușcariu în Mélanges Thomas, p. 359), este foarte întemeiată și nu admite nicio replică. Un *i* plin de felul acesta de sigur că nu poate avea asemenea efecte, dar un *i* fără îndoială că da. În *balteus* sau *deorsum*, *e* n'a putut influența dentala precedentă (întocmai ca și *e* transformat apoi *i* din *tempus* sau *dentem*), câtă vreme cuvintele acelea au fost de trei silabe. Situația s'a schimbat din clipa în care ele au devenit bisilabe: *balțeus*, *deorsum* > *balț*, *jos* ca și *pretium* > *preț*, *frondia* > *frunză*.

S. Pușcariu face în lucrarea sa « Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române » DR. VII, pp. 1—54, cea dintâi

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

încercare de a caracteriza sistemul nostru fonetic și fonologic. Adunând în acest admirabil studiu de sinteză ceea ce este specific românesc, atrăgându-ne atențiunea asupra unor aspecte de fonetică și fonologie adese neobservate, explicându-le și lămurind chestiuni principiare, ne prezintă între altele ca o particularitate mai caracteristică pentru limba noastră afonizarea vocalelor finale. Aș spune « afonizarea și desonorizarea », pentrucă pe urma acestei tendințe vocalele acestea finale, șoptite mai întâi, ajung adesea să amuțească cu desăvârșire, ca în pluralele sau formele verbale de felul lui *uriași*, *hoți*, *îngroși*, *înalți*, etc. Facem în felul acesta cuvenita distincție între fonie și sonoritate (cfr. DR. IV, p. 17, « Mic tratat de linguistică generală », Cernăuți 1930, p. 47—48, 62—67).

Un *-i* < *-e* a trebuit să devie pe calea afonizării și desonorizării sale mai întâi *i̯*. Aceeași soartă trebue s'o fi avut și *-ī*. Cu *-ī* din *-īs* mă îndoiesc că putem deslega problema palatalizării dentalelor precedente. Un *-i* oricât de lung, dar neaccentuat, cred că n'a putut să le altereze. Astfel *tītionem* > *tăciune*, și n'am la îndemână un alt exemplu, în fața căruia nu s'ar putea invoca faptul transformării lui *ī* în *ă*, deși ordinea cronologică între prefacerea aceasta a lui *i* și palatalizarea dentalelor înainte de *i* ar rămânea totuși o chestiune deschisă. Ceea ce face din *ī* un agent al palatalizării este accentul, subt regimul căruia *ī* se preface în *i̯i*. Putem afirma lucrul acesta cu toată hotărîrea, având în vedere soarta așa numitelor labiale palatalizate. De când știm că *k'ept* presupune o formă mai veche *pk'ept* < *pi̯ept* < *pĕctus* (v. și expunerile mele din DR. VI, pp. 414—419), trebue să admitem că și *pīnus* a dat mai întâiu *pi̯in* (> *pk'in* > *k'in*, cu *k'* din *i̯*, prin asimilarea acestuia față de labiala precedentă). Elementul palatalizator al dentalelor precedente — velarele le alterează orice *i* și *e* — nu este așa dară *ī*, ci de fapt *i̯*. Acest *i̯* are de obiceiu tendința contopirii, a unei mai intime legături articulatorii, cu consonanta precedentă, iar de aici puterea lui de a-i schimba înfățișarea. Am insistat și asupra faptului acestuia și consecințelor lui, exemplificându-le, la locul citat.

De fapt « contopirea » aceasta ia ființă prin însăși coarticulațiunea dintre *i̯* și consonanta precedentă. Transformarea lui *-ī-* în *i̯i* sau a lui *-ī* și *-ī* în *i̯* are ca urmare o modificare în articularea consonantei precedente, anume în partea ei finală, în care nu se mai face coarticularea cu *i*, ci cu *i̯*. « Contopire » înseamnă deci în cazul acesta — și aci mă

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

deosebesc puțin de felul cum am văzut lucrurile altă dată — asimilarea articulării consonantice cu articularea semivocalică sau semiconsonantică a lui *i̯*. Articularea dentalelor în deosebi — la labiale nu este cu putință asemenea lucru — alunecă în aceeași direcție ca articularea lui *i* > *i̯i* resp. *i̯*. Acesta este un caz special de asimilare, anume de păstrarea aceluiași interval articulatoriu între două elemente fonice, caz care ne reamintește cele spuse mai la vale despre apariția lui *ă* în plurale ca *țări*, *mări*, etc.

S. Pușcariu și-a dat însuși seama de dificultatea de a explica palatalizarea consonantelor precedente numai prin lungimea lui *-i*, acesta fiind neaccentuat. De asemenea dânsul a relevat mai întâi că *ī* accentuat a trebuit să devie *i̯i* înainte de a altera consonantele după care urma. Lipsa accentului la *-ī* o crede oarecum compensată prin faptul că acesta « îndeplinea un rol distinctiv morfologic ». Cu acest rol « însemnător » însă *-ī* ar și fi depășit limitele lui etimologice și ar fi pătruns astfel și în desinența persoanei a doua a pluralului, în locul lui *ĭ (audītĭs* > *auziți)*. S. Pușcariu nu precizează însă dacă și acest *-ī* a trebuit sau ba să devie *i̯i*, ca și *ī* accentuat, lucru pe care nu l-ar fi putut face, pentrucă nu l-ar fi putut întemeia pe niciun argument real (v. DR. VII, p. 31 cf. DR II, pp. 37—38). Din ceea ce spune despre palatalizarea lui *n* însă (DR. VII, pp. 51—53) — și nu-i împărtășesc aci vederile în toate amănuntele — rezultă și mai evident că adevăratul agent al palatalizării nu este *ī*, ci *i̯*, care alterează până și pe *nn*. Nu pot crede că *i̯* l-ar fi palatalizat pe orice *n (calcaneus* > arom. *călcâńu*, megl. *călcọńu*, dacorom. *călcâiu)*, *ī* în schimb numai pe *nn (anni* > arom. megl. *ań*, istrorom. *åń*, dacorom. *ai*, dar **coturnīcula* > arom. *piturnicl'e*, dacorom. *potârniche*, cf. participiul arom. megl. *vinit*, dacorom. *venit*, istrorom. *virit* cu *-it* < *ītus* și, adaug, chiar infinitivul *veni* < *venīre)*, precum nu pot să cred că în formele de generală răspândire ale persoanei a 2-a ca arom. *yińi*, megl. *viń*, dacorom. *vii* etc., *ń*, devenit *i* în dacoromânește, s'ar explica numai prin analogie cu persoana 1-a **yiń* resp. **viń*. Mi se pare cu neputință ca iotacismul, care a dispărut fără de urmă la persoana 1-a, să se fi generalizat totuși prin analogie cu persoana 1-a, fără de excepție, la persoana a 2-a, mai ales în aromânește și meglenoromânește, dar pe alocuri și la noi. Chiar dacă am admite două etape deosebite pentru pătrunderea iotacismului la persoana a 2-a și

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

pentru eliminarea lui dela persoana 1-a, amândouă ar fi trebuit să fie străromâne încă și foarte apropiate una de alta. Nazala dentală *n* nu s'a palatalizat în continuatorii români ai lui **coturnīcula*, *anĕllus*, *nĕco*, *nĕbula*, *venīre* etc., nu pentrucă era alta decât *nn*, ci pentrucă vecinătatea ei a împiedecat diftongarea lui *ī* și *ĕ*, și deci apariția lui *i̯*, ca și în continuatorii lui *tĕnerum*, *vĕneris*, *dĕntem* etc. In *venīs*, *annī*, palatalizarea era fatală, nu pentrucă *-ī* era lung sau — mai exact — închis, ci pentrucă a devenit *i̯*. (Cf. pentru nediftongarea lui *ĕ* accentuat după *n*, dar și după *r*, și constatarea lui S. Pușcariu în DR. VII, p. 19).

Înțeleg ca *-ī* să fi pătruns dela cazuri speciale ca *lupī*, *mortīs* sau *audīs* la toate celelalte plurale de declinarea a 3-a, la o mare parte din pluralele de declinarea 1-a și la toate formele verbale de persoana a 2-a. Raționând astfel îl simțim pe *-ī* în declinare ca terminațiune caracteristică a pluralului, iar în conjugare ca terminațiune caracteristică a persoanei a 2-a a singularului. Dacă îl admitem însă și în *-ți* < *-tīs* la persoana a 2-a a pluralului, atunci acest *-ī* încetează de a fi o terminațiune anumită flexionară și rămâne doar atât: terminațiune flexionară fără de o funcțiune specială. În cazul acesta n'ar mai avea acel rol « distinctiv morfologic » sau « însemnător », prin care a fost motivat tratamentul lui special. N'ar fi de priceput apoi de ce *-ī* ar fi pătruns în terminațiunea lui *credīs* și *credītīs*, dar nu și a lui *credīt*, câtă vreme n'ar fi decât terminațiune caracteristică a flexiunii, nu a unei forme flexionare anumite. Apoi dacă rolul morfologic special i-ar fi putut da lui *-ī*, în lipsa accentului, puterea de a palataliza consonantele precedente, de ce n'ar fi putut avea aceeași putere un eventual *-i* < *-e*? Dar în sfârșit, nu funcțiunea morfologică, ci numai structura articulatorie a lui *-i*, într'un anumit stadiu al evoluției lui, a putut să fie hotărîtoare în această interdependență articulatorie dintre el și sunetul consonantic precedent. Asemenea interdependențe articulatorii nu pot avea temeiuri psihologice cum ar fi rolul « însemnător » al lui *-ī*. Explicarea fenomenului palatalizării în cazurile acestea trebue să fie prin urmare alta. Vom continua calea pe care am început s'o căutăm.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Și *-ī* și *-i* < *-e* au devenit deci *-i̯*, un *i̯* afonizat într'o măsură oarecare sau chiar șoptit și cu sonoritate scăzută, prin urmare un *i̯* deosebit de *i̯* din *piept*, dar *i̯*, pe care Alf Lombard îl așează, precum am văzut mai sus printre semivocale. Acest *i̯* din epoca străromână

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

a alterat dentalele precedente. Așa dară chiar și *barbatī* a trebuit să dea mai întâiu *bărbaț*, pentru a putea să devie *bărbați*. Prin urmare, *-tī* din *barbatī* s'a prefăcut în *ți*, nu pentrucă era o « silabă în lumină » (cf. DR. II, p. 33), ci pentrucă *-ī* a intrat în « umbra » unei sonorități în continuă descreștere, putând deci să devie *i̯* și chiar să dispară în cele din urmă. Adumbrirea aceasta, care nu poate fi aspectul rolului « însemnător » al unui sunet, este cel puțin tot atât de veche, pe cât ar fi trebuit să fie influența lui *-ī* asupra consonantelor precedente, pentrucă ar fi avut, din cauza rolului său « însemnător », oarecum valoarea unui *ī* plin și accentuat. Nu mă îndoiesc anume că « din timpuri străvechi, înainte încă de despărțirea dialectelor române de azi, vocalele *i* și *u* la sfârșitul cuvintelor a u î n c e p u t » (sublinierea este a mea) « să se rostească șoptit ». (S. Pușcariu, *ib.)*.

Un lucru de toată importanța n'a fost relevat până acuma cu atențiunea cuvenită, anume că formele din chestiune se scurtează de o silabă pe urma evoluțiunii acesteia. Voiu mai reveni asupra acestui fapt. Când însă *lati* și *lupi* au devenit *lați* și *luk'i*, formele acestea trebue să mai fi fost de două silabe și la fel și formele *cărți*, *frați*, etc.

Codicele Voronețean, cu ortografia lui fonetică de o mare precizie și consecvență (v. Al. Procopovici « Despre nazalizare și rotacism », AAR., secț. lit., 1908, pp. 283—285, 292—293 și cf., mai ales, *idem* în DR. IV, pp. 55—58) scrie regulat *frați*, *bu↑ri*, *ședzi*, *gici*, *iudeești*, *întrebari*, *limbi*, *marți*, *mulți*, *sutași*, *erați*, etc. Același text scrie tot atât de regulat *acestu*, *auru*, *bu↑ru*, *dereptu*, *elu*, *focu*, *gâ↑ndu*, *cându*, *loru*, *nutămu*, *pridăditu*, *scrișu*, *untu*, *ustenescu*, etc. Credeam altă dată că « în secolul al XV-lea *u* final mai era plenison », împotrivindu-mă părerii lui A. Rosetti, după care traducerea Codicelui Voronețean ar fi din sec. XVI, nu din sec. XV, că *-u* ar fi dispărut cu mult înainte de secolul al XVI-lea (v. DR. VI, pp. 405—408). Astăzi trebue să admit, nu că *u* final a dispărut în secolul al XV-lea, dar că raportul dintre cei doi *u* din *untu* va fi fost, dacă nu identic, cel puțin asemănător cu raportul dintre cei doi *i* dintr'o formă ca *limbi* din același text. Amuțirea lui *-u* a făcut doară mai repezi progrese decât amuțirea lui *-i*. Cei care spunem de ex. *lup* fără de orice urmă de *-u*, rostim totuși *lupi* cu un *i* șoptit. Corelații ca ceea pe care o presupun pentru *-u* și *-i* din graiul Codicelui Voronețean există încă pe alocuri. E. Petrovici, vorbind în DR. VII, p. 360, despre

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

s(u) < *sum*, ne dă informația următoare: « În anchetele pentru ALR., am notat aproape pe întreg teritoriul Transilvaniei și în județul Ialomița *îs*^{u} sau *s*^{u}, cu un *u* corespunzător lui *-i* final *(lup*^{i}*)* », iar T. Papahagi scrie în « Cercetări în Munții Apuseni »: « *U* final își mai păstrează pe alocurea o slabă resonanță: *(eŭ) iestŭ* (Scărișoara-de-sus), *mă'mbetŭ*, *mĵedŭ*, *seninŭ*, etc. » (« Grai și Suflet », II, p. 47). În secolul al XVI-lea, de ex. în tipăriturile lui Coresi, *-i* continuă să fie ortografiat cu semnul cirilic corespunzător lui *i*, dar în locul lui *-u* apare peste tot *-ŭ* (cirilic ѹ). Afonizarea și desonorizarea lui *-u* a înaintat deci în mod considerabil, dar acest *-ŭ* (ѹ) de sigur că mai era expresia unei realități fonetice, nu numai a unui principiu ortografic (v. locul citat din recensia mea la care m'am referit mai sus). Ceea ce cred afară de orice îndoială însă, este că forme ca *focu*, *untu* din graiul Codicelui Voronețean au fost de două silabe. Au fost și *frați*, *bu↑ri*, *ședzi*, *mulți*, etc. din acel codice bisilabe? Nu îndrăznesc să dau de pe acuma un răspuns categoric la întrebarea aceasta.

Oricum, nu putem considera concluziunile pe care ni le-ar impune textele noastre vechi ca având valoare generală pentru uzul li mbi din vremea lor. Ne-o dovedesc cu prisosință împrejurările de astăzi. Anchetatorii Atlasului nostru lingvistic, sporind mereu comoara lor de material și informații, l-au găsit, pare-mi-se, pe *-u* subt toate variațiunile lui posibile, care duc dela *u* plenison până la totala lui amuțire (v. acum în urmă indicațiile lui Sever Pop în DR. VII, p. 64, 75, 78, 86). Dacă însă anchetatorii noștri ni-l prezintă, în câte ne-au comunicat până acuma din spornicele lor lucrări, pe acest *-u* contemporan ca pe un sunet « mai mult sau mai puțin perceptibil », rămâne ca să ne mai arate când formează încă acest *-u* o silabă cu elementul consonantic sau vocalic precedent și când nu.

Tendința prefacerii lui *e* neaccentuat în *i* a existat dela începutul limbii noastre (v. încheierile mele din DR. II, p. 170 și n.). În calea pătrunderii ei s'au ivit în toate dialectele tot felul de reacțiuni și uzul șovăia în cursul veacurilor și șovăe încă între variantele cu vechiul *e* și cele cu *i*. Forme aromânești ca *seati* și moldovenești ca *foarti*, cu metafonia lor, care nu era cu putință decât înainte de *e*, nu pot dovedi (cf. Mélanges Thomas, p. 358) că în alte cazuri *-e* nu s'ar fi putut preface în *-i* încă din cele mai vechi vremuri. Experiența noastră

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

asupra sunetelor finale nu ne îngădue să credem că tocmai *-e* ar fi fost mai rezistent, cu toate că funcțiunile lui morfologice i-au sporit vitalitatea, cu repercusiuni și asupra lui *e* neaccentuat în alte poziții.

Nu tăgăduesc că la apariția lui *-i* al pluralului, înlocuitor al lui *-es*, va fi contribuit și acuzativul « arhaic », dar atestat până în vremuri relativ recente ale latinității, în *-īs*. Expunerile lui S. Pușcariu sunt prea convingătoare și ademenitoare. Nu mă îndoiesc că pe acest *-i* ni l-au putut da, l-au putut răspândi și și transmite femininelor de declinarea I-a și tot felul de analogii, ca cele pe care le-am admis din capul locului sau de felul celor invocate pentru limba italiană de C. H. Grandgent în studiul său « Unaccented final vowels in italian » (Mélanges Thomas, pp. 187—193). Cât despre legătura pe care am întrevăzut-o între limba românească și cea italiană subt raportul evoluției lui *e* neaccentuat $>$ *i* și al efectelor ei morfologice, deși nu de aceeași extensiune și intensitate în amândouă limbile, fără ca să le fi acordat excluzivitatea în motivarea lui *-i* flexionar în cazurile din chestiune, și cu toate că alte împrejurări decât la noi au fost de sigur în Italia mult mai hotărîtoare, cred încă în ea, cu toată dojana aspră cu care m'am ales din cauza aceasta din partea lui A. Zauner *(loc. cit.)*.

Aproape în același timp în care publicam lucrarea mea « Probleme vechi și nouă » în DR. II, pp. 174—214, I. Iordan studia în Arhiva, XXX, pp. 35—50, 148—165, 327—367, raporturile dintre « Dialectele italiene de sud și limba română ». Autorul arată între altele că « *e* neaccentuat devine *i* în dialectele calabrez și sicilian, ca și în românește », citează exemple din care rezultă că dialectele românești și cele din Italia de sud se potrivesc adese și până în abateri, insistă și asupra asemănărilor flexionare și în deosebi și asupra faptului cunoscut « că multe din trăsăturile caracteristice ale dialectelor italiene sudice se regăsesc în cele centrale » și că « întâlnim parte din aceste fenomene în vechea limbă italiană » (cfr. pp. 148—150, adică 20—22 din Nr. 2 al revistei, pp. 346—350 și p. 44). Ideea unei comuniuni italo-române și sub acest raport nu poate fi respinsă a limine, pentrucă n'a fost bănuită altădată și pentrucă explicarea faptelor a fost găsită atunci numai în altă parte (v. și obiecțiunile făcute mie de M. Friedwagner în « Arhiv. f. d. Stud. d. neuren Spr. u. Lit. », 1925, pp. 154—157, cf. Meyer-Lübke ZfrPh. XLIII, p. 229, LV, pp. 293 u.). Și Th. Capidan ajunge la concluziunea că fenomenul trecerii lui *e* neaccentuat în *i* în limba

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

română este antedialectal și că « vechimea lui atinge epoca romană », arătând influența pe care a avut-o asupra dialectelor bulgare de Est și asupra limbii neogrecești, limbi în care pătrunde dela noi (DR. III, pp. 165—171). Dar nu despre toate acestea va fi vorba aici. Pentru cele ce urmează nu este nevoie de sprijinul unor fapte în afară de hotarele limbii românești. Totuși este bine să ne reamintim aci că șovăirea între *e* și *i* în poziție neaccentuată nu este un fenomen necunoscut nici limbii latine. Probus notează în Apendicele lui că se spune *senatus* nu *sinatus* (v. LBlGRPh din 1923, col. 310).

Instructive mi se par pentru limba noastră în deosebi forme ca *luni*, *marți*, *vineri* < *(dies) Lunĭs*, *Martĭs*, *Venerĭs* sau *ori* < *horae*. În *luni*, *marți*, *vineri*, vechi genetive care au primit apoi funcțiune de nominativ, *-i* nu poate fi explicat nici din *-īs* al pluralului, pe care nicio analogie nu-l putea introduce într'o formă de singular, dar nici pe urma unei adaptări la terminațiunea unui plural corespunzător în *-i*, femininele având de obiceiu forme identice la gen. dat. sing. și la plur. (cf. gen.-dat. sing. *mese*, *găini*, plur. *mese*, *găini*), pentrucă cuvintele acestea nu aveau plural. Adevărat că putem spune astăzi de ex. *lunile*, *două luni* (« zilele de luni, două zile de luni »), dar numele acestea de zile în *i* au devenit declinabile numai după ce au fost simțite ca nominative. Nici la o influență a lui *luni*, pluralul lui *lună* nu ne putem gândi, pentrucă în imaginațiunea mulțimii de sigur că în toate vremurile n'a existat decât un singur corp ceresc cu acest nume. Accepțiunea de « mois », « Monat » a lui *lună*, pentru care Aromânii păstrează încă termenul de *mes* < *mensis*, este relativ târzie, datorindu-se decalcului după pslav. *mĕsęcь*, care înseamnă și « luna » și « mensis ». Cât despre *marți* în deosebi, observ că cuvintele femenine cu *ț* în tulpină înainte de terminațiune au de obiceiu la plural și în formele de genetiv și dativ singular *-e*: *față*, *fețe* (cuvântul acesta avea doară și un plural în *-es*, adică *facies* dela *facies*, pe lângă *faciae* dela *facia ;* cf. *glans*, *glandes* și **glanda*, **glandae* cu plur. rom. *ghinzi* < *glandes*, care ar fi contribuit mai ales la introducerea lui *-i* la decl. I) ; *viță*, *vițe ; scoarță*, *scoarțe* și apoi cuvinte de altă origine ca *momiță*, *momițe ; uliță*, *ulițe* (și *uliți*) ; *rață*, *rațe*, *trâmbiță*, *trâmbițe*, etc. Și împrejurarea aceasta ni-l arată pe *marți* în afară de sistemul flexionar inițial al cuvintelor feminine și deci și în afară de posibilitățile de a-și modifica terminațiunea după analogiile știute. Să nu

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

uităm apoi că *Martis* a fost de fapt de genul masculin [1]). Şi *oară*, *ori*, primind funcţiuni adverbiale şi multiplicative, s'a cam îndepărtat, din vremurile cele mai vechi, de celelalte substantive (cf. v.-dacorom. *dănăoară* « o singură dată », ap. TDRG., apoi *întâia oară*, *a doua oară*, *odinioară*, *bunăoară*, *de două ori*, *de multe ori*, *uneori*; arom. *dinăoară* « dintr'odată », *ună-oară*, *vârnă-oară* « niciodată », *altă-oară*, *adoara*, *doao ori*, *trei ori*; meglonorom. *dinăoară* « dintr'odată », *ună-uară*, *lalantă uoară*, *vrinâ-uară* « vreodată », *dou-or*, *trei-or*, *la treili-uor* « de trei ori »; it. prov. *ora* « acum », franc. *or*, *alors*, *désormais*, etc., etc.). Intre *oară* şi *ori* pare că a dispărut chiar orice deosebire câteodată, acelaşi adverb putând fi format şi cu forma singularului şi cu ceea a pluralului (cf. *adineaori*, *adiniori* şi

[1]) Pentru rom. *luni*, derivat de obiceiu din *(dies) Lunis* (despre care, cf. O. Densusianu, « Histoire de la langue roum. », I, p. 504), am putea pleca şi dela *(dies) Lunae*. Cum în românește, spre deosebire de cea mai mare parte a Romaniei de Vest, continuatorul lui *dies* este feminin, poate că prin părţile noastre *Lunae* ar fi putut mai cu greu să se orienteze după masc. *Martĭs*. Se poate admite că *-īs* al acuzativului plural ar fi luat şi locul lui *-ĭs* al genetivului sing. masculin sau că *Martīs* l-ar fi primit la noi pe acest *-ī(s)* numai după ce nu l-am mai simţit nici ca masculin, nici ca genetiv, ci ca un nominativ feminin? Nu cred. Ar fi doară să presupunem că *Martis* a fost cândva un genetiv feminin pentru noi şi că l-a primit pe *-i* după analogia altor genetive feminine într'o epocă străveche (cf. arom. meglonorom. *marţ*). Schimbarea genului nu poate fi înţeleasă însă decât ca o urmare a faptului că *Martis* nu mai era atribut al lui *dies*, ci nume al unei zile, deci nominativ ca şi *sâmbătă*, *duminecă*. Dar în sfârşit, chiar dacă *Martis* ar fi intrat în categoria genetivelor feminine, cum se face că Aromânii şi Meglenoromânii spun *marţ*, nu *mărţ*, trecerea în *ă* a lui *a* al tulpinei substantivelor feminine înainte de *-i* fiind la ei regulă generală? Cred că mult timp trebue să se mai fi păstrat conştiinţa legăturii etimologice între *(dies) Martis* şi masc. *(mensis) Martius*, care a dat în aromâneşte *Marţu*. Imprejurarea aceasta a trebuit să facă şi mai cu neputinţă ca *Martis* să devie un genetiv feminin, dar a şi împiedecat în acelaşi timp prefacerea în *ă* a lui *a* din tulpina lui. Pentru legătura simţită până în vremuri relativ recente între continuatorii lui *Martis* şi *Martius* găsim o dovadă neîndoielnică la Meglenoromâni. Aceştia numesc luna lui Martie *Marta* < bulg. *marta* (forma populară pentru *mart*, v. Berneker, Sl. Wb.), dar spun în acelaşi timp şi *martă* (din Liumniţa) pentru *marţi* (cf. Th. Capidan, « Meglenoromânii », III, pp. 183 şi 184). De sigur că şi la ei a existat cândva forma *marţ* ca nume al lunei Martie. Din cauza omonimiei cu *marţ*, numele zilei, a fost preferit împrumutul bulgar *marta*. Uzul şovăind fireşte mai întâi între *marţ* şi *marta*, ca nume al lunii, forma *martă* a putut să apară şi ca nume al zilei *marţ*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

adinioară; *de-a-dori* în Viciu Gl. 41 în loc de *de-a-doară* v. V. Bogrea, DR. IV 786—787). *Oară*, *ori* a devenit astfel un cuvânt care nu mai putea fi articulat (doar în limba veche apare *de toate orile* pe lângă *de toate ori*, articularea după *tot* fiind de altfel de rigoare; la fel s'a ajuns și la *unile-ori*, ap. TDRG. s. v. *oară*, în loc de *uneori*, un plural *une* fiind de altfel neobișnuit) și care nu mai are un genetiv-dativ ca celelalte substantive feminine, un cuvânt lipsit deci de înfățișări potrivite de a provoca analogiile pe urma cărora *-i* ar fi câștigat tot mai mult teren ca terminațiune a pluralului de declinarea I-a. Imprejurarea aceasta face cu atât mai probabil că *ori* îl are pe *-i* pe cale de evoluție organică a lui *-e* neaccentuat, nu pe urma influenței altor plurale feminine în *-i*. Câteodată se pare că *oară* l-a păstrat totuși la plural pe vechiul *-e*, ceea ce s'ar datora chiar faptului că n'a mai fost simțit substantiv. Tendința prefacerii lui *e* neaccentuat în *i* a fost întârziată sau chiar împiedecată în unele cazuri de tot felul de împrejurări. Astfel *-e* rămâne neschimbat ca terminațiune caracteristică a adverbelor, deci în forme ca *mâne* < *mane*, *bine* < *bene* sau ca *omenește*, *iepurește*, *vitejește*, etc. [1]). In felul acesta se explică,

[1]) S'ar părea că forme ca acestea dovedesc că încheierile mele sunt greșite, că înlocuirea lui *-e* prin *-i* este doar un fenomen al flexiunii, cu putință numai unde *-i* din *-īs* al acuzativului plural de decl. III-a sau din *-īs* al pers. a II-a sing. de conj. a IV-a a putut să pătrundă pe singura cale a analogiei. Și flexiunea cunoaște însă cazuri în care *-e* s'a păstrat, și nu numai în declinarea substantivului feminin (cf. plur. *case*, *mese*, etc.), iar *-i* apare în locul lui *-e* și în afară de declinare și conjugare. Faptele nu despart aci cuvintele flexibile de cele inflexibile. Până și *mane* a putut să primească forma *mâni* (cu *i* desonorizat, cf. TDRG, nu cu *i* plenison ca în formele dialectale *seati*, *peaști*, *bini* etc.). Prin urmare nici la adverbe menținerea lui *-e* nu este fără de excepție (cf. și *aiuri*, *airi* alături de *aiure*, *aire*, v. DA, iar despre terminațiunea acestui adverb, cf. S. Pușcariu, în DR III, p. 397 urm.). Intocmai precum *-e* deosebea adverbul *omenește* de pluralul *omenești*, la fel *-e* trebue să fi fost simțit câteodată ca element deosebitor al imperativului față de pers. a II-a a indicativului și conjunctivului prezent la singular. Aci intervenind însă și analogia cu formele de conj. a IV-a ca *auzi!* și influența tulpinilor iotacizate, apare mult mai adese *-i* în locul lui *-e* (cf. *ține! spune!* etc., însă *rămâi! vezi!* etc.). Dacă la pers. a II-a sing. a condiționalului de altădată se mai găsesc în textele noastre vechi alăturea de formele în *-i* și cele mai vechi în *-e* ca *ascultare*, *lăsare*, *tăiere*, de sigur că aici a contribuit la păstrarea lui *-e* faptul că și formele corespunzătoare ale imperativului negat trebue să fi avut această terminațiune *-re*. Se spunea *nu lăudareți* < *non* (în loc de *ne*) *laudaveritis* și la

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

cred, că alături de forma *aorea* « câteodată, uneori » se găseşte şi forma *aoarea*. Cea dintâi s'a format din *a* + *ori* + *a*, cea de a doua din *a* + *oare* + *a* (cf. şi DA s. v. *aorea*), metafonia lui *ó* nefiind cu putinţă înaintea lui *i* (compară pe *aorea* cu numele *Florea* dela un genetiv sau plural *flori* şi cu *Costea* dela *Costi*, v. S. Puşcariu, « Zur Rekonstr. », p. 31 şi n.; ne e atestată de altfel şi forma *aoare*, fără de *-a*, DA).

In toate cazurile discutate acum în urmă, analogiile care l-au propagat pe *-i* ca terminaţiune flexionară par mai cu neputinţă şi totuşi toate formele acestea se termină în *-i* nu în *-e*. In evoluţia lor n'au putut interveni nici influenţele care au contribuit altă dată la

---

fel *nu *lăudare* < *non laudaveris*. Pers. a II-a a imperativului negat şi a condiţionalului şi infinitivul prezent aveau aşa dară forme omonime. Când infinitivul *lăudare* l-a pierdut pe *-re* devenind *lăuda*, şi *nu *lăudare* a fost înlocuit prin *nu lăuda* (cf. despre şovăirea dintre *-e* şi *-i* la imperativ şi condiţional şi S. Puşcariu, studiul citat, acum în « Études de linguistique roumaine », Cluj—Buc., 1937, p. 292, n. 1). — În forme adverbiale ca *încoaci* însă, ca *aici*, *atunci* şi, adaug, şi în negaţiunea *nici* (în Cod. Vor. şi Ps. Sch. numai *nece*, dar în alte psaltiri vechi şi *nici* şi *nič*, fără de *-i !*, cf. I. A. Candrea, « Psal. Scheiană », II, glosar), de sigur că nu avem de a face cu prefacerea lui *-e* în *-i*, ci, precum afirmă S. Puşcariu, cu afonizarea (şi desonorizarea) lui *-e*, care îl poate transforma până şi pe *pace* în *pač*, formă auzită la Braşov în *lasă-mă 'n pač* (DR., VII, p. 4). Situaţia lui *-e*, care palatizează velarele, este alta după *č* d ecât după *n*, p e care nu-l palatalizează, ca d. ex. în *mâne* > *mâni*, *poimâne* > *poimâni*. « S'ar putea deci », spune S. Puşcariu *(ib.)*, « ca şi imperativul *plângi*, faţă de *plânge-mă* (unde *e* nu mai e final), să se fi născut pe cale fonetică, iar nu ca o formă analogă după persoana 2 din conjunctiv sau după imperativele de comj. IV ». Se prea poate. Pe de altă parte şi terminaţiunea *-i*, caracteristică de altfel pentru persoana a 2-a, ar fi putut să pătrundă mai greu şi să întârzie să-şi facă loc în construcţii ca *plânge-mă*, în care *-e* nu mai este final. Şi cazurile de felul acesta vor fi contribuit la păstrarea lui *-e* ca terminaţiune a imperativului de pers. a 2-a la singular. Alăturea de *plânge-mă !* poţi întâlni chiar în aceeaşi arie şi *plângi !* şi *plânge !* S'a întâmplat să aud chiar astăzi pe cineva zicând: « *Plânge, fată ! Plânge* » *!*. Când intră în concurenţă motive de ordin fonetic şi motive care privesc flexiunea, cele din urmă birue de obiceiu în terminaţiune, iar cele dintâi în interiorul expresiei. Terminaţiunea flexionară *-i* pătrunde mai de grabă în *plângi* decât în *plânge-mă*, iar *-e* neaccentuat se preface mai de grabă în *i* în forme de felul lui *ascunsurile*, *dorurile*, decât în forme ca *darure*, *locure* (cf. W. Meyer-Lübke, « Gramm. d. rom. Spr. », II, p. 47; O. Densuşianu, « Hist. dela l. roum. », II, p. 161), în cele dintâi *e* pierzând din importanţa sa ca terminaţiune flexionară distinctivă, funcţiunea aceasta îndeplinind-o şi articolul *-le*.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

păstrarea lui *-e* (cf. plur. *case*, *învățătoare*, etc.), pentrucă n'au mai fost simțite ca genetive sau plurale de genul feminin. Doar adverbul *aoare*(*a*), de o frecvență redusă, este o excepție care confirmă însă regula. Imprejurările acestea mă determină să afirm din nou că *-i* din flexiunea substantivului și verbului s'a desvoltat înainte de toate dintr'un *-e* < *-ae*, *-ĭs* sau *-es*, în afară, firește, de cazurile în care continuă un *-ī*(*s*) latin.

Străveche ca și tendința transformării lui *e* neaccentuat în *i* este și apariția lui *ă* în forme de felul lui *părți*. La Meglenoromâni, la care orice *e* neaccentuat a devenit *i* (v. DR. II, pp. 206—207 și Th. Capidan, « Meglenoromânii », I, pp. 109—112), nu mai există plurale feminine în *i* al căror *a* din tulpină nu s'ar fi prefăcut în *ă* (v. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 69, cfr. DR. VI, p. 409). La Aromâni, care țin locul al doilea în ce privește evoluția lui *e* > *i*, se găsesc doară la scriitorii din secolul al XVIII-lea forme cu *a* păstrat, ca *lacriṅi*, *mari* (Th. Capidan, « Aromânii » pp. 205—206), încolo numai forme cu *ă*. Urmăm noi, Dacoromânii, cu textele noastre vechi, dintre care unele, Codicele Voronețean în deosebi, nu cunosc decât forme ca *bu*↑*rătățile*, *cetățile*, *întrebari*, *caile*, *lumă*↑*rari*, etc. Păstrăm până astăzi forme ca *vaci* și *fragi* sau *lacrimi* alături de dial. *lăcrimi*, nu cunoaștem forme adjectivale ca *mări* al Aromânilor, dar avem de altfel *ă* în *cărți*, *părți*, *căi*, *văi*, *nări*, *scări*, *fălci*, *răni*, *isprăvi*, etc. În sfârșit Istroromânii, mai conservativi în ce privește păstrarea nealterată a lui *e* neaccentuat, sunt mai refractari și față de prefacerea lui *a* în *ă* în asemenea plurale. Ea a lăsat poate o urmă în plur. istrorom. *cader* « căldări », celelalte forme de felul lui *părți*, *lăpturi* ș. a., atestate de unii autori pentru dialectul istroromân, fiind lovite de suspiciunea de a fi dacoromânisme (S. Pușcariu « Studii istroromâne » I, p. 74, 142, 328).

La Istroromâni, zice S. Pușcariu, « pluralele în *-i* nu par a fi substituit în măsură atât de mare, ca la noi, pe cele în *-e* ». Dăm la ei de plurale ca *frunige* sau *furnige* alături de *furniž*, ca *limbe* pentru *limbi* (*ib.*, p. 143), ca *țetate* alături de *četaț*, *vâle* pentru *văi* și *cale* alături de *câl'i* (*ib.*, p. 145). Și S. Pușcariu adaugă cu privire la formele din urmă: « De sigur că nu e o simplă întâmplare că în câteși trele exemple avem a face cu cuvinte cu *a* în tulpină » (*ib.*). Când știm cât de rezistent se arată dialectul istroromân față de evoluția *e* > *i*

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

în poziţie neaccentuată, de ce am presupune că analogiile care îl substitue în formele flexionare pe *-i* lui *-e* ar fi cuprins într'însul mai puţin teren, în loc ca să admitem că pluralele în *-e* citate aci se datoresc menţinerii lui *e* neaccentuat într'o măsură mult mai mare decât în celelalte dialecte? Pluralele acestea se prezintă astfel ca unul dintre aspectele unei particularităţi foarte caracteristice pentru dialectul istroromân, a păstrării lui *e* neacc. în cele mai multe cazuri când celelalte dialecte îl prefac în *i*. Şi ele au darul să ne convingă că şi *e* flexionar s'a transformat pe cale de evoluţie fonetică în *i*, acesta fiind motivul principal al apariţiei unor forme cu *-i* ca *porţi*, *munţi*, etc. Adevărat că pe de altă parte *i* îl înlocueşte câteodată pe *-e* al pluralului istroromânesc, în forme articulate ca *râţile*, *câsile*, *cornile* (alături de *cornele*, formele cu *e* fiind cele mai obişnuite), dar fenomenul acesta, al înlocuirii lui *e* prin *i*, evident de dată mai recentă, este de proveniență slavă, nu are temeiuri morfologice, ci fonetice, şi se observă şi în alte cazuri (*dila*, *priste*, *rispondi*, cf. şi ven. *rispondèr*, alături de *dela*, *preste*, *respondi*, apoi *pâtrile*, *zeţile*, etc.). Şi Slavii cunosc schimbul între *e* şi *i*: croat. (*raz-*)*diliti* > *rezdili* — slov. (*raz*)*deliti* > (*rež*)*deli*, croat. *mèsec* (cu *e* accentuat!) > *meseţ* şi *misec* > *miseţ* (v. *ib.*, pp. 85—86).

Paralelismul din cele patru dialecte între evoluţiile *e* neacc. > *i* şi *a* > *ă* în forme de tipul *cărţi* < *chartae*, în ce priveşte frecvenţa şi răspândirea acestor fenomene, nu poate fi un efect al hazardului, după toate pe câte le-am constatat până acuma. Dacă însă, după observările făcute de asemenea în cursul expunerilor acestora, nici influenţa lui *-i*, nici — şi cu atât mai puţin — aceea a lui *-e* n'a putut determina transformarea lui *a* în *ă*, atunci nu ne mai rămâne alta decât ca să vedem cauza ei în faptul prefacerii lui *-e* în *-i*. Nu atât natura lui *e* sau *i*, pe cât natura procesului de transformare a lui *e* în *i* este hotărîtoare aici. Lucrurile se petrec subt regimul principiului corelaţiunii silabice.

Între silabe se stabilesc anumite raporturi, dând cuvântului un anumit relief acustic şi un anumit echilibru articulatoriu. Raporturile acestea se modifică, schimbând melodia frazei, doar în vederea unor anumite efecte. De altfel ele rămân statornice. Când ridicăm vocea, când vorbim mai tare, toate silabele îşi sporesc la fel sonoritatea, păstrând subt acest raport proporţionalitatea obişnuită dintre ele.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

Dacă n'ar fi așa, forma paroxitonă *cântă* de ex. ar putea să devie oxitonă, schimbându-și funcțiunea de prezent în cea de aorist, ceea ce ar întuneca înțelesul frazei. Când vechile deosebiri cantitative între vocalele latine au început să se schimbe și să se micșoreze tot mai mult, echilibrul ritmic al limbii latine, sdruncinat astfel, s'a restabilit pe calea egalizării cantitative a silabelor (cf. DR. IV, pp. 33—34). Tot felul de împrejurări pot să producă asemenea tulburări, dar împotriva acestora trebue să reacționeze automatismul limbii, mai ales dacă obișnuințele articulatorii ale subiectului vorbitor au fost depășite prin ele.

Aplicând cele spuse cazului *chartae* > *cărți*, vom admite deci că între vechiul *a* și *-e* au existat anumite raporturi în ce privește configurația lor articulatorie (mărimea unghiului maxilar, intensitatea foniei și a sonorității, poziția limbii, etc.). Sub regimul principiului corelațiunii silabice s'a modificat și *a* devenind *ă*, când *-e* se prefăcea în *-i*, micșorând unghiul său maxilar, scăzând din sonoritatea sa, făcând limba să articuleze ceva mai înainte spre palatul gurii, dând altă formă rezonanței bucale etc. Modificările acestea ale lui *e* transmițându-se și lui *a* al tulpinei, constitue totul ce este necesar ca să ajungem dela acest *a* la *ă* al lui S. Pușcariu din tabloul pe care ni-l dă în DR. VII, p. 10. Acest *ă* este mai închis decât *a*, are articulația lingvală mai apropiată de *e*, și o împrejurare și alta trebuind să-i modifice și rezonanța bucală, iar că *a* este vocala cea mai sonoră, deci *ă* mai puțin sonor, este lucru știut. Intervalul articulatoriu între vocala din tulpină și ceea din terminațiune rămâne așa dară același, ca și în cazul, nu identic, dar oarecum asemănător, al palatalizării dentalelor discutat mai sus.

În dialectul aromân *exalbidus* dă *salbit* și *sărpit* (dacorom. *sarbăd*). În forma aceasta din urmă, *ă* a rămas neexplicat până acuma (v. Th. Capidan « Aromânii », pp. 205 și 318). Th. Capidan a văzut mai întâi în acest *ă* a lui *sărpit*, al cărui *rp* se datorește influenței alb. *tharpët*, un fenomen identic ca în *ă* a lui *vătsi*, *disădzi* etc., cuprinzând toate formele acestea în același capitol (cf. *ib.*). Oricum, *ă* din *sărpit* nu ne mai face nicio dificultate, pentrucă procesul de transformare a lui *a* nu poate fi aici decât același ca în formele de tipul *vătsi*, *desădzi*, etc. Forma *sărpit* are în silaba a doua un *i* desvoltat din *e*.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

Principiul corelaţiunii silabice cuprinde cuvântul întreg, iar astfel *ă* poate să apară în locul lui *a* şi la distanţă mai mare de *i* < *e*, în silaba antepenultimă altă dată, acuma penultimă, ca în *lăcrimi*, arom. *lăcriṅi*.

Ajunge ca să arătăm condiţiunile şi cauzele apariţiei lui *ă* în loc de *á* în tulpina pluralelor feminine în *-i*. Că în dialectul dacoromânesc nu se comportă toate femininele cu *a* în tulpină şi pluralul în *-i* la fel, că situaţia nu este pretutindeni, în toate dialectele şi toate timpurile, aceeaşi, se explică prin împrejurarea că evoluţia *e* neacc. > *i* n'a avut pretutindeni aceeaşi extensiune, aceeaşi intensitate şi acelaşi ritm, că a întâmpinat tot felul de obstacole şi că a putut să se producă în diferite epoci, fiind în curs şi astăzi. Apoi au intervenit de sigur şi tot felul de analogii. Asupra cuvintelor masculine ca *taţi* (decl. I) şi *fraţi* (decl. III) vor fi influenţat masculinele de declinarea a doua ca *bărbaţi*. În unele cazuri *-i* va fi derivând din *-īs*, şi acestea fiind lipsite deci, ca şi formele de felul lui *bărbaţi*, de condiţiunea esenţială pentru desvoltarea lui *ă*, anume a unui *i* în devenire din *e* în silaba vecină. Amestecul lui *-īs* va fi fiind şi el cauza că la declinarea a III-a, spre deosebire de declinarea I-a, nu se mai găsesc, cu excepţia dialectului istroromân (v. mai sus) şi a vreo câtorva cazuri speciale, plurale în *-e* (plurale ca *învăţătoare* sunt motivate de trebuinţa diferenţierii faţă de masc. *învăţători*). Adjectivele cu două terminaţiuni (ca *bun*, *bună*) fac pluralul feminin de obiceiu în *-e*. Numai cele cu tulpina în *g* şi *c* au adesea şi pluralul feminin în *-i* (*lung*, *lungă*, plur. mf. *lungi ; mic*, *mică*, plur. mf. *mici*, însă *amarnic*, *amarnică*, pl. m. *amarnici*, f. *amarnice ; spornic*, *spornică*, pl. m. *spornici*, f. *spornice*) [1], iar cele derivate cu suf. *-esc* (*negustoresc*, *pitoresc*, etc.) şi cele cu forma feminină în *-e* nu în *-ă*(*alburiu*, *suriu — alburie*,

[1]) Plur. fem. *noui* pe lângă *nouă* se explică din trebuinţa de a deosebi pluralul de singularul feminin. Adjectivele în *-nic* de felul lui *amarnic*, *feciorelnic*, *grabnic*, *şăgalnic*, *slugarnic*, *spornic* etc. par toate derivate mai nouă, care au primit după principiul distincţiei făcute la cele mai multe adjective cu două terminaţiuni un plur. fem. în *-e* spre deosebire de cel masc. în *-i*. La fel se comportă şi alte formaţiuni, împrumuturi şi derivate, care nu sunt prea vechi, şi fireşte şi neologismele, ca *autentic*, *flegmatic*, *fluturatec*, *harnic*, *practic* etc. Unele dintre adjectivele acestea au totuşi câteodată un plur. fem. în *-i*, cf. *Izvoarele trec cu harnici unde*, Eminescu, ap. DA.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

surie) nu formează decât plural în *-i* pentru amândouă genurile. Nu pot cita dintre adjectivele cu două terminațiuni cu pluralul feminin în *-i* decât pe *drag* < pslav. *dragŭ* cu *á* în tulpină. Terminațiunea *-i* din plur. f. *dragi* evident că nu s'a desvoltat din *-e*, ci este analogică. În așa condițiuni *a* n'a putut deveni *ă*. Adjectivele cu o singură terminațiune de felul lui *dulce* mf. n'au putut avea la plural decât de asemenea o formă unică pentru amândouă genurile: *dulci*. Uzul a generalizat regula aceasta (sing. *mare* m. f., plur. *mari* m. f.), dară cele cu *a* în tulpină l-au și putut preface pe acesta în *ă*. Prefacerea aceasta fiind însă neobișnuită în alte multe cazuri la formele de genul masculin (cf. la decl. II *amar* m. *amară* f., pl. *amari* m., *amare* f.), s'a dat în genere preferință formelor cu *a*. Se întâmplă totuși ca și cele cu *ă* să se mențină, înlocuindu-le pe cele cu *a*. În cazul acesta ele se întrebuințează deopotrivă la feminin și masculin, potrivit cu regula omonimității acestor două genuri la pluralul adjectivelor cu o singură terminațiune. Astfel Aromânii spun *mări* și chiar *ahtări* mf. (cf. Th. Capidan, *op. cit.*, p. 206). Din dialectul dacoromânesc nu putem cita decât pluralul *călări* mf. dela sing. *călare* mf. La noi au rămas de altfel biruitoare formele masculine cu *a* din cauza influenței covârșitoare a masculinelor de decl. a II-a cu *-i* < *-ī* (v. mai sus) [1]).

Nu intru în amănuntele progresiunii și răspândirii acestei inflexiuni cu *a* > *ă*, a « morfonemului » *a* — *ă*. In istoria ei se amestecă analogii de tot felul.

Prea am văzut până acuma lucrurile petrecându-se într'o atmosferă statică: *é* în poziție nazală se preface în *i*, *ó* urmat de *ă* în *oa*, etc. etc.

[1]) Pluralele *buzunări* și *mădulări* sunt feminine, nu masculine (cf. S. Puşcariu, « Zur Rekonstr. », p. 31 și O. Densușianu, « Hist. dela l. roum. », II, pp. 158—159). Formele pluralului lui *mădular* pe care le găsim în TDRG *(s. v.)* sunt aci deosebit de interesante. Forma *mădulari*, cu *á* în tulpină, atestată o singură dată *(mădularii familiei sale)* este masculină și primește deci articolul *-i*, pe când *mădulări*, cu *ă* în tulpină, este totdeauna feminin, primind articolul *-le* *(mădulările bisericii sfinte*, etc.), ca și *mădulare (tribunalul va hotărî pe unul din mădularele sale)*. Pentru *buzunări* v. DA *(s. v.)*. Și mai interesant este faptul că *ă* în loc de *á* apare până și în conjugarea verbelor, în forme ca *sări*, *spării* (cf. S. Puşcariu, *loc. cit.)*. Alternanța *á-ă* nu este prin urmare numai un aspect al declinării, precum dovedesc formele acestea din urmă, și nici măcar numai al flexiunii, precum arată arom. *sărțit*.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

În consecință am căutat să descoperim și pentru *á* > *ă* din forme ca *părți* sunetul sau grupul de sunete care acționând asupra lui *á* l-ar fi prefăcut în *ă*. Îl bănuiam responsabil pe *-i*, eventual în colaborare cu alte sunete din preajma lui *á*, iar când cu asemenea explicații nu puteam ieși la capăt, ne-am luat refugiul la tot felul de analogii, tot atât de puțin convingătoare pentru începuturile morfonemului (cf. H. Tiktin, în Zeitschr. f. rom. Phil X, pp. 249—250, « Rum. Elementarb. », pp. 27—28; S. Pușcariu, « Zur Rekonstr. des Urrum.», pp. 29—31, DR VI, p. 229; O. Densușianu, « Histoire de la l. roum. », II pp. 158—159, Al. Philippide, « Principii de ist. limbii », p. 54, « Originea Românilor », II, pp. 21—22). Dacă configurația acustică și articulatorie a unui sunet pot influența alt sunet, atunci de ce labilitatea unui sunet în curs de evoluțiune n'ar putea provoca labialitatea altui sunet, pe urma căreia acesta să îndure modificări independente de natura sunetului agent al mișcării, dar determinate de direcția sau sensul în care dânsul se preface?

Asemenea labilități pot provoca și reacțiuni, fără ca efectul lor să fie restabilirea stadiului inițial, ci cu totul altul. Voiu încheia expunerile mele discutând un caz de felul acesta.

Caracterizând sistemul fonetic și fonologic al limbii române, S. Pușcariu se ocupă și de rolul funcțional al lui *ă* și *â*, punând în evidență, între altele, funcțiunea lor de vocale « vicarii », asemănătoare celeia a franc. *ə*. Cred că întocmai ca *ə* în franțuzește (*patrem* > *père*, *terram* > *terre*, *tepidum* > *tiède*, *inflo* > *enfle* etc.), în anumite împrejurări, și oricum împrejurări asemănătoare, *ă* și *â* pot lua în românește locul oricăreia dintre vocalele celelalte.

Sunetele își au înlăuntrul cuvintelor din care fac parte valoarea lor funcțională, deservind de obiceiu exprimarea clară a cuprinsului acestora. În ce privește întrebuințarea lor în acest sens, nu există nicio deosebire între *ă*, *â* și celelalte vocale. Când însă o articulație vocalică nu este menită să îndeplinească rolul acesta, ci este provocată numai de necesități articulatorii, când prin urmare nu are valoare semantică sau flexionară, când « nu spune nimic », atunci noi Românii formăm din capul locului doară un *ă* sau *â* sau dăm elementului vocalic nedeslușit care urmează să fie purtătorul unei asemenea funcțiuni numai articulatorii forma de *ă* resp. *â*. De aceea este *ă* vocala-expresie a perplexității Românului, de aceea apare *â* în *târg*, *gârlă* <

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

slav. *trъgъ*, *grъlo* etc. sau în *ţâstui*, *bâzâi* dela *ţst*, *bz* etc. sau în *îl*, *îţi* etc. din *l*, *ţi* etc. (d. ex. în *îl văd*, *îţi spun*), vocalizând silabe avocalice, pentrucă silabe fără de vocală sunt în afară de sistemul nostru articulatoriu, excepţie făcând onomatopeicele *pst*, *bz* ş. a. m. (v. S. Puşcariu, DR. VII, pp. 13—14).

În *gârlă*, *îl* etc. n'a fost nevoe de *â* pentru exprimarea ideii cuprinse în formele acestea, ca de *â*, *u*, *a* etc. în *câne*, *bun*, *mac* etc. Ideea corespunzătoare lui *gârlă*, *îl* ar fi fost suficient reprezentată prin *grъlo*, *l*. Inconveniente articulatorii i-au dat fiinţă lui *â*. Câteodată acest *â* nici nu se desvoltă în toată puterea pe care o are de altfel, ci doară atât cât trebue pentru înlăturarea unei asemenea dificultăţi de articulare. Oricine îşi dă seama că *â* din *îl văd* nu este un sunet de o plenitudine vocalică egală cu aceea a lui *â* din *câne*, *târg*, *râdeam*, *îngust* < *angustus*. M'aş simţi destul de adese ademenit să-l transcriu pe *îl văd* al meu prin *l văd*, dar nu l-aş transcrie pe *îngust* (cf. *angulus* > *înghiu* > *unghiu*, v. şi O. Densuşianu, « Hist. de la l. roum. », II, p. 17) decât cu *î-*, spre deosebire de *îngân* d. ex. (cf. articolul meu « Pentru ortografia Academiei Române » în « Gândirea », XIII, p. 149).

Să ne întoarcem acuma, în vederea faptului pe care voiesc să-l demonstrez, la vocalele şoptite. Mai întâi un cuvânt despre *-i*. În dialectul aromân avem forme ca *afl'i*, *ocl'i*, *yatri* cu i plenison, apoi forme în care *i* « abia se aude » ca *birbetsi*, *vătsi*, *lucredzi*, *aspari* sau în care a amuţit cu totul, ca *birbets*, *frats*, *duts*, *pots*, *dzăts* etc. Până aici situaţia este cam aceeaşi ca în daco-românеşte, dar în aromâneşte *-i* apare adese înlocuit prin *-ă* sau *-â*: *dintsâ*, *noptsâ*, *mpartsâ*, *împartsă*, *fratsă*, *cl'imatsă*, *ti alavdză*, *dişcl'idză*, *băgaşă*, *trupură*, *sărbătoră*, *doil'ă*, etc. În consecinţă, pluralele masculine articulate, primind articolul *l' (i)* sunt de tipurile următoare: *ocl'il'*, *fratsil' ; fratsl'i*, *dušmanl'i*, *perl'i ; părintsăl'*, *muntsâl'* (Th. Capidan « Aromânii », pp. 263—266, 374—397, 438 u. Pentru unele forme se va consulta şi glosarul din P. Papahagi « Basme Aromâne »). Meglenoromânii nu cunosc trecerea lui *-i* în *-ă* decât în *Ţârnareca* (Th. Capidan, « Meglenoromânii » I, pp. 113—114), comună al cărei graiu a fost puternic influenţat de dialectul aromân.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cum se explică aceste forme aromâneşti în *ă* şi *â*? Toate vocalele şoptite, de sonoritate mult redusă, devin uşor elemente vocalice de timbru nedesluşit, care nu mai sunt percepute sau simţite ca aparţinând unei anumite categorii vocalice, de timbrul *i* sau *e* sau al oricăreia

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

dintre celelalte vocale obișnuite de altfel. Dacă spunem d. ex. *mulți* cu *-i* șoptit și repetăm apoi cuvântul înlocuindu-l pe acest *i* cu orice altă vocală șoptită, observăm că obținem pe urma experienței acesteia forme ale căror elemente vocalice finale nu se prea disting unele de altele. Se poate întâmpla ca subiectul vorbitor să simtă într'un moment dat nevoia de a da mai mult relief, mai multă consistență, unui asemenea element vocalic șoptit, să-l facă o vocală deplină. Dacă însă acest element vocalic nu mai are decât un timbru vag sau oarecum neutru, în care subiectul vorbitor nu mai recunoaște configurația lui acustică inițială, nemaisimțindu-i nici configurația articulatorie inițială, atunci nu mai poate face dintr'însul decât *ă* sau *â*, potrivit cu rolul pe care vocalele acestea îl au în limba românească.

« Spre a putea descompune compuse ca *optsprezece*, *altcine* sau *cumnat-to* în elementele constitutive, s'a născut rostirea *optâsprezece* (ca *vingtetrois* în rostirea incidentală a unor Francezi), *altăcine*, *cumnată-to* » (DR. VII, p. 14). Nu cred că în formele acestea s'a introdus *ă* numai după ce au ajuns mai întâi să aibă chiar înfățișarea de *optsprezece*, *altcine*, *cumnat-to*. Forma *optsprezece* este rară. Numai când vorbim cu toată grija de a da cuvântului forma exactă, spunem așa, de altfel rostim *opsprezece* și mă îndoiesc că am putea întâlni în uzul popular forma cu *t*. Mai există însă până astăzi și forma *optusprezece* (cf. TDRG ; cf. *optъdzečъ* în Psal. Șch. 297/11, însă *opdzece* la locul corespunzător din Psal. Vor., v. I.-A. Candrea, « Psaltirea Scheiană », II, pp. 189/22). Și *altcine* primește în vorbirea curentă forma *alcine*, iar în *cumnat-to* se întâlnesc doi *t* care nu pot forma decât unul singur după amuțirea lui *u* dintre ele. Cum ar putea *op-* din *opsprezece* sau chiar *opt-* din *optsprezece* să primească înfățișarea de *optâ-*, spre a fi identificat cu *opt* ? Cel mult că simțul etimologic ar fi provocat o reconstituire a formei inițiale sau o recompoziție în așa fel, ca elementele care alcătuesc acest numeral să aibă înfățișarea lor obișnuită când sunt independente. În urma unei asemenea tendințe chiar *optâsprezece* ar urma să fie refăcut în *optsprezece*. Forma *optsprezece* se descompune doară mai precis în elementele ei constitutive decât *optâsprezece*. În *cumnat-to* ar fi trebuit să apară *ă* chiar în lăuntrul lui *t* ($< t + t$), iar că i s'ar fi adăugat lui *cumnat*, pentru a evita contopirea celor doi *t*, cred că nu se poate admite, câtă vreme *cumnată* este forma obișnuită feminină, încât un asemenea proces ar fi chiar contrar oricărui bun

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

simț etimologic. În *altcine* situația este cam aceeași (*č* = *tš*). Negreșit, aceeași este și povestea lui *ă* din forma pronominală *acătare* < *eccum talis*, pe care altădată nu am explicat-o chiar așa (cf. DR I, p. 169—170).

Înainte de a amuți cu desăvârșire, *u* din formele mai vechi *optusprezece*, *altucine*, *cumnatu-to* (forma din urmă mai există și ea) a devenit un element vocalic șoptit, de timbru nedeslușit. Reacțiunea împotriva amuțirii acestui *u*, în sensul unei sporiri a consistenței și amploarei lui, i-a dat timbrul deslușit de *ă* resp. *â*. E explicarea pe care a dat-o altă dată și S. Pușcariu: « Că în *cumnată-mieu* nu avem a face cu o formă feminină (după *tată-mieu*), ci cu desvoltarea lui *u* șoptit (pe când se rostea *cumnatŭ*) în *ă* (*â*), ca în *optâsprezece*, am arătat într'o comunicare la Muzeul Limbei Române » (DR. IV², p. 1568; cf. V. Bogrea, *ib.*, p. 898, citând forma *bărbată-mieu*). La Coresi și Mitropoliții Varlaam și Dosoftei găsim forma *frâmseațe* pentru *frumusețe*, probabil cu un *u*, pe care sincopa tindea să-l suprime, devenit *ŭ* > *â* (v. DA; cf. arom. *frândză* « frunză », *frâmte* « frunte » — Th. Capidan, « Aromânii » p. 274 — cu *ă* resp. *â* în loc de *ú*). Vom mai cunoaște și alt caz în care un asemenea *u* a ajuns să fie *â*. (Pentru *ă*, *â*, în loc de *u* neaccentuat din exemple care s'ar putea explica poate în parte la fel, în dialectul aromân, cu foarte accentuată tendință spre sincopare, v. Th. Capidan, *ib.*, pp. 282—283, cf. p. 365). Forme de tipul *cumnată-to* se găsesc în literatura mai veche, d. ex. la I. Neculce: *stăpână-său* (ed. cit., p. 166), *cumnată-său* (*ib.*, p. 209).

O formă ca *frați*, cu un *-i* redus până în pragul amuțirii sale, nu se deosebește de o formă ca arom. *frață* numai prin elementul său vocalic final. Forma dintâi este monosilabă, cea de a doua bisilabă. În evoluția sa dela *frați* cu *i* plenison până la *frați* cu *i* amuțit, forma aceasta trebuia să treacă printr'un stadiu în care cu greu s'ar fi putut distinge dacă este de două silabe sau numai de una. Asemenea cazuri sunt și au fost cred foarte frecvente în toate vremurile. Cuvântul *aur* d. ex. ne pare a fi când de două, când de o silabă. Soția mea d. ex. îl crede bisilab, așa îi indică pronunțarea Dicționarul Academiei, fiică-mea și cu mine îl credem monosilab. G. Ivănescu îl declară pe *laud* de două silabe: *la-ud*, pe când eu cred că nu-l pronunț decât monosilab. Ba când afirmă că noi toți am spune *A-u-rel* nu *Au-rel*, *A-u-re-li-a* nu *Au-re-li-a*, *E-u-ro-pa* nu *Eu-ro-pa* etc. (« Din fonetica evolutivă a

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

limbii române », Iași 1935, Extras din Bul. de fil. rom., pp. 1—7), mi se pare aproape că nu mai vorbim aceeași limbă. Când se formează de abia, se disociază sau monoftonghizează diftongii (cf. și observările lui A. Graur din « Notes sur les diphtongues en roumain » în Bulletin linguistique, III, p. 15 u.), numărătoarea și distincția silabelor nu este întotdeauna prea clară. « Endlich muss ich noch darauf aufmerksam machen », constată d. ex. Th. Gartner, « dass es manchmal sogar schwer ist, zwischen einem Diphtong und einem zweisilbigem Vokalpaar zu entscheiden; auch gebildete Einheimische zweifeln in solchen Fällen » (Handb. d. rätorom. Spr. u. Lit. », Halle a. S., 1910, p. 13). Un studiu al prozodiei românești cu privire la pronunțarea diftongilor sau a grupurilor vocalice de tot felul în versuri vechi ca ale Mitropolitului Dosoftei și în poezia populară și cultă ar aduce extrem de utile contribuții pentru lămurirea problemei. Nu există alternativa *á-ur* sau, *aur*; între *a-ur* și *aur*, *a-uzí* și *auzí* etc. există și alte rostiri care nu sunt nici una nici alta. Totul depinde de gradul sonorității la punctul de atingere a elementului vocalic de timbrul *a* cu cel de timbru *u* și este în legătură cu problema frontierii silabelor. Niciun aparat însă n'a înregistrat încă hotarele vreunei silabe, încât se pare că ar fi o îndrăzneală mare, care nu merită decât disprețul ignorării (cf. Al. Rosetti « Sur la théorie de la syllabe » în « Bull. linguist. » III, pp. 5—14, v. DR. VII, p. 448), să le descoperi totuși și să le definești. În fața rigidității aparatelor, oricât de sensibile, dar de o sensibilitate fără de suflet, se pare că logica și înmlădierea cugetării nu trebue să aibă cuvânt câteodată. A pune mai mult preț pe înregistrările aride și avare ale unui aparat, decât pe gândirea unui cercetător, înseamnă — în oricât de ilustră societate ne-am găsi — a atribui o valoare mai mare unei fotografii decât portretului făcut de un artist. Sfaturile pe care ni le dă A. W. Groot în « Instrumental Phonetics. Its value for linguists » (Extras din Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen », Amsterdam 1928; v. îndeosebi capitolul despre silabă cu extrem de interesante observări, pp. 31—40, și concluziunile dela sfârșit cu privire la raporturile dintre fonetiștii experimentali și lingviști), subliniind mereu că anumite probleme fonetice nu pot fi rezolvite fără de introspecțiune, ar trebui luate mai mult în considerare. În lucrarea mea « Principiul sonorității în economia limbii », am studiat silaba, am încercat s'o definesc,

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

atunci când hotarele ei pot fi descoperite, am studiat și definit natura diftongului și a contracțiunii (v. DR. IV, pp. 20—24, 36—37, cf. « Mic tratat de lingv. gen. », pp. 62—65, 58—61). Silaba și hotarele ei sunt realități articulatorii, a căror existență se manifestă și în automatismul limbii [1]).

Cazurile de amnezie, când bolnavul nu-și poate reaminti un cuvânt, dar are în minte numărul silabelor lui, sunt cunoscute. Subiectul vorbitor are așa dară, în orice caz poate avea, simțul silabei și al structurii silabice a cuvântului. Orice inovațiune, de orice fel, de care își dă seama, înainte de a se fi familiarizat cu ea, îi apare ca o greșeală. Chiar fără de a o observa, tinde în mod automat să nu se abată dela uzul cu care s'a obișnuit. Când prin urmare o silabă este cuprinsă de labilitate, alunecând spre dispariție, cu efectul modificării structurii silabice a cuvântului prin prescurtare, reacțiunea poate să se iveasc ă. Unei reacțiuni de felul acesta i se datoresc și formele de tipul lui *optâsprezece*, printr'o falsă reconstrucție a elementului vocalic vag desvoltat din *u*. Cred că astfel se explică pluralele aromânești ca *dintsă*, *noptsă*, *trupură*, *sărbătoră*, *fratsă*, *ţaspitsă* etc. și forme verbale din același dialect ca *mpartsâ*, *portsă*, *alavdză*, *dišcl'idză*, *cl'imatsă*, *lucratsă* etc. Cum ar putea de altfel *-ă*, adese terminațiunea caracteristică pentru singularul feminin de declinarea I-a în opoziție cu *-i* al pluralului corespunzător, iar la formele verbale în *-ă* (la conjunctivul prezent d. ex.) de persoana a 3-a în opoziție cu *-i* dela persoana a 2-a, să fi luat locul lui *-i*?[2])

Interesante sunt formele de felul lui *noptsă*, *sărbătoră*, *portsă* cu *o*. Ele dovedesc că fenomenul este mai nou decât metafonia. Principiul corelațiunii silabice i-a dat doară lui *o-oa* valoarea și puterea unui morfonem, care se impune în aromânește până și neologismelor: *ἀπαντοχή* > *apandoahă*, *δῶρα* > *doară*, *χώρα* > *hoară*, slav. *poumora* > *pumoară* etc. sau unei forme ca *oamă* dela *om* (cf. Th. Capidan, « Aromânii », p. 271). Se mai vede deci că *-ă* < *-i* va fi fiind

[1]) Despre granița silabelor în cazuri ca al lui *aur*, etc., v. și observația lui S. Pușcariu în DR., VII, pp. 23—25.

[2]) Nu importă dacă acest *-ă* resp. *-â* este șoptit, după cum pare a fi de fapt (v. mai jos), sau plenison. El are plenitudinea unui t i m b r u hotărît și salvează silaba. Ancheta pentru ALR. a arătat că « silabe întregi, urmând după cea tonică, se rostesc afonizate » (DR., VII, p. 3).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47

o vocală şoptită, oricum de mai puţină amploare decât *-ă* < *-a*, reamintindu-ni-l pe *-â* din dacorom. *frămînt*^{i} (v. mai jos) şi neputând avea deci valoarea lui *ă* din morfonemul *oa* — *ă*.

Lucrurile trebue să se fi petrecut într'o epocă în care formele din chestiune n'au încetat încă să aibă dincolo de tulpină o silabă finală terminată în *-i* şi când acest *i* şoptit ajunsese să fie un element vocalic de timbru vag şi nedesluşit. Trebuind să i se dea mai multă amploare, mai mult cuprins fonic, ca reacţiune împotriva tendinţei de alterare a structurii silabice a formelor respective, sensibilitatea românească a subiectului vorbitor aromân nu l-a putut interpreta decât ca *ă* sau *â* şi « reface » cu acest timbru.

Un caz analog dacoromânesc ni-l oferă Sever Pop din ancheta Atlasului lingvistic: « Verbul « frământ », la ind. prez. pers. I, păstrează pe *-u* final, mai mult sau mai puţin perceptibil... În Basarabia (p. 660) am notat *frămînt*^{i} (385, 395) » (DR. VII, p. 78). Forma aceasta, notată de două ori de S. Pop pentru Gura-Roşie (jud. Cetatea-Albă), are un *-â* care a salvat silaba ei finală şi s'a desvoltat în acelaşi timp dintr'un *u*. Ea confirmă aşadară concluziunile noastre şi pentru formele aromâneşti de tipul lui *fratsă* şi pentru formele dacoromâneşti de tipul *optâsprezece,cumnată-to*. Păcat că anchetatorul Atlasului nu ne indică şi numărul silabelor ei.

Am încercat să lămuresc vreo câteva chestiuni de ordin general, aplicând principiile stabilite astfel unor cazuri speciale, care îşi aşteptau încă deslegarea. De sigur că verificarea definitivă a încheierilor mele va trebui făcută în baza unui material mult mai bogat, cercetat în toate amănuntele lui [1]).

Cernăuţi, Ianuarie 1936. AL. PROCOPOVICI

[1]) Incheind, sporesc cele adăugate studiului acestuia în cursul corecturilor cu o observare privitoare la rolul lui *-īs*, a cărui intervenţie în istoria lui *-i* al pluralelor de declinarea a III-a şi I-a a fost pusă în lumină de S. Puşcariu. Plurale ca *vilicis, pueris, nobilissimis* în loc de *vilici, pueri, nobilissimi* din inscripţiuni africane (cf. B.-A. Terracini în « Actes du Deuxième Congrès International de Linguistes », Genève 25-29 Août 1931, Paris 1933, p. 216) sunt de sigur mărturii ale vitalităţii acestui *-īs* şi dovedesc că terminaţiunea aceasta de declinarea a III-a a putut să pătrundă, pe calea analogiei, şi la alte declinări. Pe de altă parte, nu s'au confundat numai *-ī* şi *-īs*, ci şi *-ae* şi *-es*, cum pare a dovedi forma *sportulaes*, singura de felul acesta, de asemenea din Africa de Nord, pentru *sportulae* (cf. *ib.*). Înţelegem cu atât mai bine ca *-ae* şi *-es* au putut să dea acelaşi rezultat.

BDD-A14885 © 1936-1938 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:59:47